

ИКОНОМИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ – НЕИЗБЕЖЕН КОНТЕКСТ НА СТОПАНСКОИСТОРИЧЕСКИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ

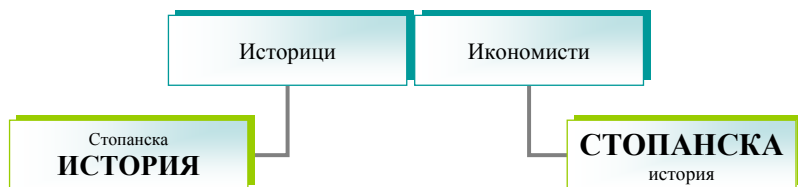
Пенчо Д. Пенчев¹

I. Въведение

Историците много често познават съвсем слабо основни икономически теоретични постановки, термини, категории и понятия. Голяма част от икономистите, от своя страна, също не отчитат значението на общите исторически и институционални характеристики на даден период, а в съвременната история е с малко значение за икономикса (Rosner, 2001 [2014], pp. 64, 82). Причините за това най-общо могат да се открият в два фактора. Най-влиятелните школи в икономическата мисъл, които се опитват да интегрират историческото познание в общите си теоретични концепции – Немската историческа и марксизмът – са: а) силно политизирани и обвързани пряко или косвено с режими, които оправдано са с много лош исторически имидж в резултат на това; б) под една или друга форма тяхното интелектуално влияние е компрометирано. В резултат, смисленият разговор между икономисти и историци става изключително труден, а те има какво да си кажат. Взаимното неразбиране намалява качеството на изследванията по стопанска история, която по същността си е призвана да търси пресечната точка между икономическа теория и „чиста“ история. Стопанската история, според вижданията на Дж. Хикс, е форум, на който могат да се срещат и разговарят историци, икономисти, политолози, юристи и др. (Hicks, 1969 [2001], p. 2), но липсата на адекватен диалог в някаква степен го обезсмисля.

Много често самата стопанска история е раздирана от противоречия. Получава се, че всеки от изследователите работи в своето поле и, в зависимост от професионалната си принадлежност към историческото или към икономическото „лоби“, пише стопанска история по различен начин. Само по себе си различното писане не е проблем, различия съществуват между всички учени и те могат да се дължат на проблемите, от които се интересуват, на подхода към самите проблеми и на интерпретацията им и т.н. В случая обаче става въпрос за различия, които не обогатяват, а отдалечават отделните клонове на науката. Това може да се представи графично по следния начин във фиг. 1:

¹ Пенчо Д. Пенчев е доктор по история, доцент в катедра „Политическа икономия“ на УНСС; сл. тел.: 02/81-95-692, e-mail: pencho_penchev@gyuvetch.bg

Фигура 1. Кой как пише и разбира стопанската история

За историците стопанската история е предимно история, докато за икономистите водещо е икономическото съдържание. От подобно разположение на силите страда историческата наука, защото останалите нейни клонове не могат да се възползват от постиженията на стопанската история. Икономическата теория също често се превръща в изкуствена конструкция без наличието на исторически познания и на усещане за историчност.

Изключения все пак има, и те са предимно в една посока. Те се състоят в това, че икономисти, независимо от убежденията и теоретичните им виждания, много често стават добри стопански историци. Само като пример могат да се посочат имената на икономистите Л. Беров, В. Кацаркова в България или пък на Д. Норт, М. Фридман, Г. Тълок, Д. Лал, Д. Аджемоглу, М. Ротбард и др. представители на различни икономически школи, които имат забележими приноси в икономическата теория и същевременно пишат интересни и качествени стопанскоисторически изследвания. Това не означава, че ако икономист се занимава със стопанска история винаги го прави добре. По-интересното обстоятелство е, че сякаш не могат да се намерят историци, които да се занимават, повече или по-малко успешно, с икономическа теория. И дори нещо повече – твърде редки са случаите, когато историци прилагат успешно теоретичните постижения на икономиката при анализа на миналото.

Причините за подобно положение са много, но вероятно най-важната е, че историците, освен ако не са израснали и образовани в условията на задължителен марксистки светоглед, при заниманието си със стопанска история трябва да направят избор с какви теоретични постановки и инструментариум да работят. Изборът е между разнообразни, понякога несъвместими и често изискващи специализирано образование изследователски практики и инструменти. Тук се включват: неокласицизъм във всичките му варианти, кейнсианство, отново с всичките му варианти, институционализъм (стар и нов), марксизъм – пак с разнообразните му разклонения, и много други хетеродоксални учения. Всяка от тези школи има специфичен набор от идеи, концепции, хипотези и теореми. Поради сложността на избора историкът, който се занимава със стопанска история често избира на базата на случайни критерии, въз основа на предубеждения или пък решава просто да избяга от теорията и „да се придържа към фактите“ такива, каквито са, без да ги „замърсява“ с предварително зададени концепции. Основният проблем на подобно „бягство от теорията“ е, че то е фалшиво, защото дори да се занимава само с фактите от стопанската история, историкът трябва да има концепция за това какво е пари, търговия,

инфлация, протекционизъм, свободна търговия, търсене и предлагане и т.н., а това са все теоретични конструкции.

При икономистите нещата изглеждат относително по-лесни. По време на университетското им образование те са получили базисни знания за икономическата теория. Изборът за това коя икономическа школа ще преобладава в обучението им и съответно в изследователската им дейност е направен от тях или от техните професори. Самите те могат да направят свои приноси в икономическата теория, които да приложат при анализ на историческите факти. Могат и на базата на критичен анализ да променят вижданията си относно теорията, с която работят и т.н. Основното им усилие при занимания със стопанска история се съсредоточва в намирането и анализа на първични извори за избрания от тях проблем, в историографската ориентация и т.н., което също крие своите рискове, но все пак по-малки в сравнение с тези, пред които са изправени историците.

Стопанската история е трудна като дисциплина и като изследователско поле, защото е нещо като „ничия земя“, притисната между две големи „мета“-дисциплини – историята и икономиката². Ничията земя често е обект на опустошителни набежи от всяка страна. Именно това предопределя и основната цел на настоящето изследване: да се направи опит за сключване на мир, „без завоевания и репарации“ като предпоставка за ползотворно сътрудничество. Т.е. стопанската история да се превърне от „ничия земя“ в свободна търговска зона, а, както е известно още от времето на класическата политическа икономия, при условие, че е доброволна, търговията винаги е взаимноизгодна и води до обогатяване и на двете участващи в нея страни.

Основната теза е, че при изследванията по стопанска история е необходима теоретична и методологическа основа, която се характеризира с внимателен баланс между специфично икономическите и специфично историческите методи на научно дирене. Понеже стопанската история е на първо място стопанска, то икономическият начин на мислене и съответно икономическата теория трябва да имат водещо място. Те трябва да служат за теоретична основа или като неизбежен контекст на всяко стопанскоисторическо изследване. Това е така защото по принцип теорията е необходима за историята и като такава тя предшества историческото изследване. Фр. Хайек точно отбелязва, че именно теорията дава основание за определяне дали даден факт има отношение към конкретен изследван исторически проблем. Според сполучливия му пример, именно теоретичните знания ще позволят да се реши дали човекът, който оре нивата си в близост и по време на битката при Ватерло представлява част от историческото събитие, която има отношение към самото събитие и която заслужава да бъде описвана (Науек, 1943 [1980], р. 70). Така, както за военния историк е нужно да познава стратегията, за историка на архитектурата са необходими знания по архитектура и т.н., за стопанския историк познаването на икономическата теория и закони са задължителен

² Като допълнение на тази метафора идва и наблюдението на известния стопански историк Дж. Мокир, който пише, че и историята, и икономиката – с различните си разклонения, привличат много повече специалисти от стопанската история (виж Мокур, 2003, р. XXI).

елемент от предварителния работен инструментариум (Mises, 1933 [1960], p. 100). Теорията и икономическият начин на мислене обаче трябва да се комбинират с историческия начин на мислене. Той включва разбирането, че настоящето е формирано от миналото, което обаче не означава, че на базата на историята могат да се правят предсказания за бъдещето.

Стопанскоисторическите изследвания не се ограничават само до проследяване на миналото на микро-, макро- или мезоравнище. По тази причина при анализите в настоящото изследване се прилага комбиниран подход. Търсенето е концентрирано към онези постижения на икономическата теория, които са подходящи за всяко едно от посочените равнища на анализ. Структурата на изследването е подчинена на поставената цел. Тя се състои от три части. В първата се анализират главните положения и характеристики на икономическата теория като съставна част от т.нар. икономически начин на мислене в светлината на това, което би било необходимо и полезно за изследванията по стопанската история. След това се анализира същността на стопанската история от гледна точка на нейната връзка с историята и на значението ѝ за икономическата теория и за икономистите въобще. В последната част са посочени и анализирани някои от основните теоретични концепции на икономиката с оглед на конкретното им приложение в стопанската история.

II. Изложение

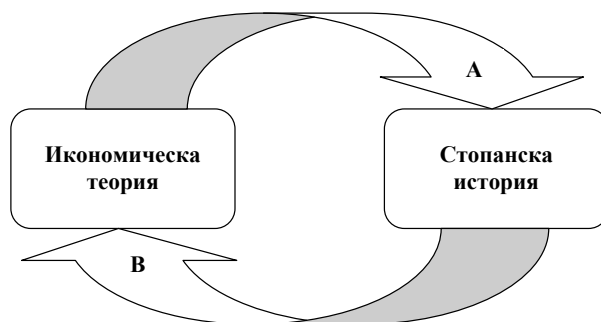
1. Икономическата теория в стопанскоисторическите изследвания: в търсене на необходимата достатъчност

Изследванията по стопанска история могат и трябва да комбинират в себе си постиженията на много и понякога напълно различни научни области – география, биология, политически науки, медицина и т.н. Икономическата теория обаче има първостепенно значение. Безбройните факти от стопанското минало могат да бъдат групирани, осмислени и анализирани само с помощта на предварително съществуваща обща теоретична рамка. Без такава те са просто произволен сбор от данни, които не са свързани от нищо, които дори не могат да бъдат определени като стопански или като имащи някакво отношение към стопанството. Понятия и концепции като пазар, пари, разделение на труда, обмен, институции, закони и други подобни, които неизбежно влизат в изследванията по стопанска история, са част от теоретични концепции с висока степен на абстрактност. Без тях не може даже да започне описването на стопанското минало³. Основни проблеми на икономическата наука

³ От гледна точка на по-нататъшното изложение е необходимо да се направи едно важно терминологично пояснение. В литературата има изказано обосновано мнение за това че понятията стопанство и икономика са различни от съдържателна гледна точка (Миркович, 2009, 5-9). Понеже разграничението все още не е обект на научен консенсус, в настоящата разработка термините икономика и стопанство ще се използват като взаимнозаменяеми синоними. Освен това, намираме подходящо определението за стопанството като съвкупност от стопански су-

като: производство и потребление, доходи и работна заплата, цени и инфлация, заетост и безработица, икономическа политика и държавна намеса, външна търговия, валутен курс, богатство и бедност и т.н. са привличали и продължават да привличат вниманието на огромен брой изследователи. Техните теоретични постижения са изключително важни при изследването на стопанското минало.

Отношенията между двете науки и първостепенното значение на теорията обаче не означават, че влиянието е само в една посока: от теорията към историята. Стопанската история може да служи за илюстрация на определени тенденции и закономерности в икономическата теория, освен това тя може да покаже и докаже погрешността на отделни популярни концепции от икономическата теория. Взаимоотношенията на двете науки са илюстрирани с фиг. 2. В графиката със стрелката А са маркирани стопанските закони, термини, концепции и други, които стопанската история ползва от икономическата теория. Със стрелката В пък са маркирани функциите на стопанската история по отношение на теорията.

Фигура 2. Взаимен обмен между икономическа теория и стопанскоисторически изследвания

По отношение на възможностите на стопанската история да посочва и илюстрира теоретични грешки и неверни концепции добра илюстрация представлява известната статия на Роналд Коуз, посветена на фаровете в Англия и Великобритания (Coase, 1974). В началото на статията авторът цитира мненията на Джон Стюарт Мил, Хенри Сиджуик, Артър Пигу и Пол Самуелсън за това, че морските фарове са класически пример как частната инициатива не може да ги осигури, защото частните предприемачи не могат да събират приходи от всички, които ползват фаровете. Това, от своя страна, налагало държавната намеса. В същинската част на статията авторът излага убедително историята на морските фарове в Англия, в

бекти „извършващи стопанска дейност и свързани помежду си чрез размяната на блага;... и стопанската дейност, която осъществява съвкупността от нестопански субекти и обществени институции...“ (Колев, 2011, 24). Вероятно други от ползваните концептуални понятия могат да предизвикат противоречия. Поради тази причина ще припомним мнението на К. Миркович за това, че икономическата теория „е разкрила и направила опит да обясни (и то не винаги сполучливо) само една *незначителна част* от тези понятия.“ (Миркович, 2011, 9)

която се оказва, че частната инициатива е доставяла, при това успешно, тази услуга на собствениците на кораби през XVII и XVIII век и едва след това държавата се намесва, за да я измести постепенно. В заключението си авторът подчертава, че икономистите не би трябвало до ползват примера с морските фарове като вариант за услуга, която трябва да се доставя от държавата. На основата на емпиричното си изследване Р. Коуз не изгражда теория срещу държавната намеса в икономиката, а показва, че то се гради на погрешни примери, които би следвало да отпаднат от теоретичните разработки.

Тезата за първостепенната роля на икономическата теория не е безспорна в световната литература. Тя е подлагана на съмнение и на опити за опровергаване на най-различни нива. Сред най-отявлените съвременни противници на първенстващото място на теорията пред историята, в случая със стопанската история, е Имануел Уолърстейн. В изказването си пред десетия международен конгрес по стопанска история, проведен през 1990 г. в Льовен (Белгия), той убедено и малко патетично заявява „Историята е теория. Или по-точно единствената икономическа теория, която може да е валидна, е теорията на стопанската история.“ (виж: Wallerstein, 1991, р. 174). Тезата му е много подходяща за защита пред стопански историци, защото звучи ласкателно за ролята им в икономическото познание въобще. Основният проблем в нея е, че той смята за икономическа теория единствено постиженията и най-вече някои от спорните конструкции на неокласицизма. В критиката си към тях Уолърстейн доста често е прав, но икономическата теория далеч не е само неокласицизъм.

От гледна точка на връзките на икономическата теория с останалите социални науки най-важният въпрос представлява обяснението с какво точно се занимава тя. Учебникарското определение сочи общественото стопанство за главен обект на теоретичен анализ. Самото обществено стопанство се дефинира като „сложна система от взаимно свързани, взаимно обусловени и взаимодействащи си стопански дейности и субекти, които се реализират в сферите на производството, разпределението, размяната и потреблението на материални и духовни блага в рамките на определено социално пространство“ (Спасов и др., 2008, с. 10). Абстрактното и усложнено определение донякъде създава условия за объркване и за пропускане на най-същественото.

Един от най-ясните и разбираеми отговори на въпроса за главния обект на икономическата теория е даден от Фредерик Бастиа през 1848 г. Според него икономическата теория трябва да обясни как в съвременното общество всеки човек консумира много повече неща отколкото лично е произвел, при това без да се налага да обира някога или да прибегва до друга форма на скрито или явно насилие. Как се получава така, че без намесата на централната власт, без прецизно планиране от страна на една ръководна институция, всеки ден хиляди доставчици на суровини от най-различни краища на света, които почти сигурно не се познават, ги доставят на преработватели, които, от своя страна, след като извършат определени манипулации или ги доставят на други преработватели, или пък на потребителите, как е

възможно да се осигури съществуването на хора, които в определен момент от живота си не се занимават с каквото и да е производство (Bastiat, 1848)?⁴

С други думи, икономическата теория трябва да обясни на първо място как се случва онова, което във всекидневието си приемаме за даденост – това, че в магазините има кафе, произведено и доставено за нас от най-различни краища на света от хора, които не познаваме, това, че при проблем с компютъра си винаги можем да се обърнем към човек, който се занимава точно с поправка на компютри, това, че е възможно да се придвижим бързо и лесно почти до всяка точка на света и т.н., и т.н. Ако трябва да се допълни определението на Бастиа обаче, трябва да кажем, че икономическата теория трябва да обясни и как, защо и при какви условия всички тези неща могат и да не съществуват.

Икономическата теория не е статична – тя постепенно разширява аналитичния си обхват на действие. Класическата политическа икономия от края на XVIII и първата половина на XIX век се опитва да ограничи изследването си до „чисто икономически“ явления като богатство, бедност, разпределение, производство, рента и т.н. При последвалото си развитие икономическата теория се обогатява поне в две посоки, всяка от които е свързана с научните дирения на плеяда от блестящи умове. На първо място, тя се развива в дълбочина, т.е. насочва вниманието си към „детайлите“ от функционирането на пазара, образуването на цените, рентата, лихвата, условията, в които се развива външната търговия и т.н. На второ място, обогатяването се движи към мотивите, които движат човек в неговата стопанска дейност и от начините, чрез които тези мотиви се осъществяват в стопанството (Мишайков, 1942, 1), до превръщането ѝ в теория за човешкия избор, „... за всяко едно човешко действие“ (Мизес, 1949 [2011], 31).

Икономическата теория се базира на определени идеи, теореми и постулати, които имат нееднозначна връзка с действителността. Идеите, както икономическите, така и общата система от знания, вярвания и т.н., имат важно значение, защото те определят основните насоки в стопанската политика; те проникват от интелектуалци и академични среди към политици, журналисти и към обществото като цяло и по този начин те се претворяват в материална стопанска действителност. В различни варианти тази теза е поддържана от учени, които имат твърде различни убеждения и различни възгледи за самата икономическа теория – Джон Мейнард Кейнс, Лудвиг фон Мизес, Фридрих фон Хайек и др.

Съществува обаче и противоположно виждане, а именно, че икономистите с научни средства оправдават вижданията на различни политически или социални групи, на противоборстващи елити, които водят борба за власт. Това виждане е подкрепяно от Вилфредо Парето, в известен смисъл то е близко до марксистките концепции за базата и надстройката, при които идеите се третираат като зависими от производствените отношения. Интересен поглед към проблема отправя Гари Бекер, според който нарастването на търсенето сред определени обществени групи за конкретни идеи, аргументи и заключения води до съответното предлагане от страна на интелекту-

⁴ По подобен начин лорд Актън през 1864 г. описва същността на главния обект на икономическата теория (Acton, 1988, pp. 579-580).

алците (Becker, 1976, p. 11). С оглед на изследвания проблем не е нужно да се търси разрешение на този спор. В крайна сметка идеите винаги имат значение. Дори когато са се появили, за да облекат в наукообразни одежди конкретни материални и политически интереси, самите интереси са резултат от някакви идеи.

1.1. Коя теория или група теории да изберем, все пак?

Единна икономическа теория няма, има много теоретици и школи на икономическата мисъл, които споделят общи теоретични и методологични принципи. Дори беглият поглед към мненията на различни, все известни и влиятелни икономисти, може да създаде усещане за безпомощност и объркване, когато трябва да се определи стойността на дадена икономическа теория и възможностите ѝ за експорт към останалите научни области.

През 1874 г. Стенли Джевънс пише, че „... фактите нямат стойност ако не са свързани и обяснени от правилна теория“ (Jevons, 1883, p. 354). В теоретичните му концепции, които трябва да служат за обяснение на фактите, залягат идеите за това, че в икономиката трябва да се третират агрегирани данни, че икономическите закони, които представят поведението на голяма група хора никога не могат да представят точно поведението на индивида, че в икономическата наука не се третира въпросът какви трябва да бъдат хората, а какви са и т.н. (Jevons, 1871 [1970]). През 1929 г. Вернер Зомбарт почти повтаря Джевънс като пише, че фактите сами по себе си са като мъниста, които имат нужда от връв която да ги свърже (Cirpola, 1992, p. 55). Зомбарт обаче обяснява как в Средновековието цифрите са използвани от хронисти и от грамотни хора не за да придадат точност на писанията си, а да се придобие обща представа за изобилието или оскъдността. В този смисъл агрегирането и ползването на математически методи, за което призовава Джевънс, са неприложими към историята. Немската историческа школа, към която принадлежи Зомбарт, още от края на XIX век (времето на Г. Шмолер) е напълно противоположна на вижданията на Джевънс за това, че икономическата теория не трябва да носи в себе си нормативни импликации и т.н. Шмолер определено смята, че политическата икономия трябва да се занимава с въпросите за справедливостта и в крайна сметка с това какви трябва да бъдат хората (Шмолер, 2012, 26).

Това противопоставяне има аналог и в българската икономическа мисъл. Авторитетното мнение на проф. С. Демостенов за същността на политическата икономия се доближава до препоръките на Джевънс и съответно се различава от вижданията на представителите на Немската историческа школа. Демостенов смята, че политическата икономия е онтологична наука и като такава тя изучава „явленията така, както са дадени“, без да се правят преценки от „гледнище на нашите цели и идеали“ (Демостенов, 1942, 4). За разлика от него, проф. Александър Цанков, който е ученик на Шмолер и Зомбарт, приема, че държавната власт, като по-висша обществена организация, има право да се противопоставя на отделни частни и групови интереси, когато те са против общите интереси (Цанков, 1930, 98). Явно в теоретичните въз-

гледни на Ал. Цанков държавата има право да казва и налага на гражданите определени идеи за това, кое е добро и кое не.

В икономическата теория съществуват и множество други принципни противоречия. Нобеловият лауреат за икономика Джон Хикс поставя развитието на пазара в основата на своята „Теория на стопанската история“ (Hicks, 1969 [2001], р. 9-24). Това означава, че пазарът се възприема като логическа категория и в зависимост от това доколко и под каква форма съществува, могат да се разграничат отделните епохи от развитието на човечеството. На противоположното мнение пък е основателят на икономическата антропология Карл Полани, който приема пазара и пазарната икономика просто за кратък епизод от цялостното развитие на човечеството (Полани, 1947 [2013], 22-35) и в този смисъл тя не би трябвало да става теоретична основа на която да се изгражда стопанската история.

Аналог на това противоречие може да се открие и на българска почва. Авторът на първия български университетски учебник по политическа икономия Г. Данаилов през 1906 г. също пише, че е невъзможно да се „сглобят“ едни закони, които да бъдат валидни за всички стопански епохи (Данаилов, 1906, 33), което на практика означава, че няма вечни (или по-точно логически) категории в икономическата теория. За разлика от него, С. Демостенов отделя първия и втория дял на лекциите си по Политическа икономия на разграничаване между вечните (логически) и историческите категории, с които борава теоретичната политическа икономия. Сред вечните той определя нуждите (като сочи и съответните закони, които ги управляват), ценност, полезност и др. Историческите категории включват различните видове стопански строй в обществото (изолирани и взаимодействащи си стопанства), социален строй и др.

За да се объркат съвсем нещата, следва да се споменат и мъдрите думи на класическия стопански историк Александър Гершенкрон, че познавателната стойност на дадена концепция се състои в „откриването на границите на нейната приложимост“ (Gerschenkron, 1968, р. 207), т.е. всички тези теории не би трябвало да се взимат за абсолютна истина, а да се прилагат внимателно, с ясното съзнание за ограничеността им.

Краткото изложение само на някои от основните теоретични постановки в историята на икономическата мисъл и свързаните с тях противоречия ясно илюстрира трудността от прилагането им в стопанската история. Без ясен критерий за същността и приложимостта на техните принципи, за това какво те възприемат за основен икономически проблем и как виждат ролята си в обществото, не може да се определи какво точно е необходимо и полезно от различните икономически теории за останалите социални науки като цяло и за стопанската история в частност. Това налага разработването на индикаторна система за филтриране на икономическото знание в стопанскоисторическите изследвания. Тя има две особености:

а) комплексен характер, т.е. състои се от няколко индикатора, които понякога са логично свързани;

б) не е абсолютна, т.е за прилагането ѝ трябва да се перифразират цитираните по-горе думи на Гершенкрон, че познавателната и практичната му стойност се състои в признаването на ограниченията му.

Първият индикатор, по който могат да се разграничат икономическите теории, е явната или скрита обвързаност с определена политическа сила, класа, управляващ или стремящ се към управлението елит. Теориите, които казват на политиките това, което те искат да чуят, които оправдават стремежите им към власт, към безотговорно и неограничено харчене на обществени пари и т.н., не могат да се приемат за подходящи като основа за стопанскоисторически изследвания. Основната причина за това е, че те не са ценностно неутрални и описват нещата не така, както са, а така както се иска на определени лица или групи лица. Въз основа на този показател, като неподходящи за основа на стопанскоисторическите изследвания, могат да се определят марксизма и кейнсианството. Марксистката теоретична конструкция декларативно се определя като пролетарска и като целяща не само да обясни, но и да промени света. Така тя е безспорно и открито политизирана. Кейнсианството, от своя страна, придобива популярност и влияние, особено през десетилетията след края на Втората световна война (1945), защото казва на политиките отвъд Желязната завеса точно това, което те искат да чуят. Отхвърлянето на тези две икономически учения само на основата на един показател е неоправдано. В крайна сметка, през XX век те са изключително влиятелни и влиянието им може да се дължи не само на връзките им с политическата власт, но и на вероятното присъствие в тях на определена доза истинност. Политизацията не бива да се обвързва само с посочените две школи в икономическата мисъл; тя е болест, срещу която няма ефективна ваксина. Дж. Бюканън описва масовата политизация, като безкомпромисно отбелязва, че повечето икономисти се възприемат като съветници на правителството, което пък, от своя страна – като добронамерен деспот, взема решения в името на общото благо (Buchanan, 1968 [1979], p. 145). В по-общ план може да се твърди, че е трудно да се определи дали теориите, които са възникнали, за да обслужат интересите на определен политически елит, са „ненаучни“ само поради произхода си. По същия начин истинността на икономическите идеи, които се появяват като плод на незаинтересовано интелектуално дирене, не може да се приеме за аксиома. Затова са необходими и други индикатори при избора на теория и съответният инструментариум, подходящ за стопанскоисторически анализ.

Вторият индикатор за разграничаване на икономическите теории е въведен от Питър Бетке, който смята, че съществуват два вида икономически теории. Първата е мейнстрийм, като с този термин се определя модната и преобладаваща към даден момент сред академичните среди теория или теории. Втората е мейнлайн – тази, която не се влияе от конюктурата и изучава пазара, неговото функциониране, ролята на институциите и т.н. (Boettke, 2012, pp. XVI-XVII). Мейнлайн икономическите теории водят началото си от някои от постановките на св. Тома Аквински, минават през произведенията на късните схоластици, работили в университета в Саламанка, през авторите от шотландското Просвещение и Класическата политическа икономия, френската либерална икономическа мисъл от XIX век, австрий-

ската школа, теоретиците на обществения избор, новия институционализъм и т.н. Ако се върнем към разгледаните по-горе кейнсианство и марксизъм, те очевидно не могат да се причислят към мейнлайн икономическите теории. През няколкото десетилетия след 1945 г. кейнсианството по-скоро е мейнстрийм, а в доста академични и обществени среди този статут се запазва и до днес.

С марксизма нещата стоят малко по-различно. В периода на Студената война за учени и интелектуалци в страните от Западна Европа и САЩ той понякога е вид мода, но все пак не придобива статута на мейнстрийм. В страните от съветския блок обаче влиянието на марксизма е много повече от обикновена преобладаваща в академичните среди теория, която успешно се състезава с други идеи. Там марксизмът е издигнат в ранг на неоспорима истина и наподобява религиозна норма. Въпреки претенциите му за научност, поставянето под въпрос на основните му постулати на практика е невъзможно. По наше мнение стопанската история трябва да се ползва от постиженията на мейнлайн икономическата теория. Главната причина за това е начинът, по който мейнлайн икономическата теория възприема същността на икономическата наука и икономическия начин на мислене. Ползването на този индикатор би трябвало да се съчетава с други допълнителни, защото е напълно възможно мейнлайн и мейнстрийм икономически теории да съвпадат частично или изцяло⁵.

Третият индикатор, въз основа на който може да се прави избор между отделните икономически теории, е свързан с това какво се счита за основен икономически проблем и как се определя същността на икономическата наука. Сред многобройните дефиниции на икономиката и икономическото могат да се посочат няколко групи – наука за богатството, според вижданията на класическата политическа икономия, наука за алчността или за низката страна на човешката природа, наука, изучаваща противопоставянето на човека срещу природата и т.н.⁶ Като представително за една от тези групи ще посочим мнението на Карл Полани, според когото съдържателното значение (substantive meaning) на икономиката се състои във взаимоотношенията между човек, общество и природа, които осигуряват на човека средства за задоволяване на материалните му потребности (Поланъи, 1957 [2013], 47). Обвързването на икономиката със задоволяване само на материалните потребности може да се оцени като незадоволително по ред причини. На първо място, то изключва производството на нематериални стоки и, освен това, на базата на едно такова определение трудно може да се декларира какво точно вършат икономистите.

Съвсем различен поглед към същността на икономиката и на икономическата теория дават Л. Робинс и Дж. Бюканън. Класическото определение на Л. Робинс от 30-те години на XX век гласи, че „икономиката е онази наука, която изучава човешкото поведение, като отношение между целите и оскъдните средства, които имат алтернативна употреба“ (Robbins, 1932, p. 15). Според Джеймс Бюканън икономическата теория се занимава с анализ на комплексния процес на обмяната (Buchanan,

⁵ За многообразието на мейнстрийма в микроикономиката през XX век виж: Младенова, 2005.

⁶ Синтезирано изложение на различните постановки на проблема за същността на икономическата наука, изказани в историята на икономическата мисъл, виж у: Kirzner, 1960 [2009].

1979 [1999], р. 47). Основен елемент в дефиницията на Робинс, който липсва в тази на Полани е съзнанието и разбирането за това, че ресурсите – време, храна, възможности и т.н. – са ограничени, за това, че хората не съществуват в условията на изобилие от всичко, каквото поискат. Върху този фундамент се крепи икономическото мислене. Той внушава, че всеки, независимо от материалното му положение, е поставен в среда на някакво ресурсно ограничение и поради това винаги трябва да избира начин да разпредели ресурсите си. Липсата на концепцията за ограничеността на ресурсите у Полани и други близки до него учени е много показателна. Тя, макар и непряко, внушава, че наличните ресурси, с които разполага човек и общество са напълно достатъчни и че това всеки да има достъп до тях е въпрос на намеса на правилните хора с правилната политика, които ще избавят страдащите от техните проблеми. Съзнанието за ограниченост на ресурсите, освен че отговаря на действителността, носи внушението, че възможностите на правилните хора да творят добро са ограничени и винаги ще бъдат такива. Отстояването на виждане, в което липсва разбиране за ограничеността на ресурсите, не би могло да служи като адекватна база за стопанскоисторически изследвания, защото то косвено е политизирано и най-важното – не е вярно.

Следващият индикатор, който служи за разграничаване на подходящи от неподходящи икономически теории, има връзка с възможността те да обяснят процеса на икономическата промяна. Промяната в хода на времето е сред най-дълбоките принципни характеристики на историята, затова теория, която е статична, която „компресираща“ времето и го използва само като абстрактна аналитична категория е неприложима в стопанската история. В този клас теории попадат множество икономически школи, обединени под названието неокласицизъм. Още от времето на възникването си в края на XIX и началото на XX (времето на Алфред Маршал) век неокласицизмът не е създаден, за да обяснява икономическата промяна. Като теоретична рамка неокласицизмът обяснява функционирането на пазара, възприема като аксиома факта, че съществуващите потребности винаги са по-големи от съществуващите блага за тяхното задоволяване и т.н., но не обяснява еволюцията на пазара. Съществен недостатък на тази теория е, че в нея пазарът се разглежда като перфектно функциониращ механизъм, а икономическите актьори – като рационални същества, разполагащи с цялата налична информация и стремящи се да максимизират печалбата си (Заостровцев, 2014, 23).

Всъщност пазарите никога и никъде не са били перфектни, освен в представите на неокласическите теоретици. Откриването на определен неперфектен пазар често служи за оправдаване на държавната намеса в икономиката, на която се разчита да помогне за преодоляването на недостатъците и да възстанови пазарния механизъм. По този начин неокласическата теория се политизира, което допълнително я прави негодна за стопанскоисторически анализ. Друг изтъкнат от теоретиците недостатък на неокласическите теоретични модели е тяхната статичност, а също и фактът, че и в тях липсва разбирането за това как хората правят своя избор (North, 2005, р. VII, 65).

Последният от индикаторите за подбор на икономически теории се състои в това дали те са колективистични или индивидуалистични. Колективистичните концепции имат дълга история и се проявяват под различни форми. Те могат да бъдат по-крайни или по-умерени и могат да се открият не само в икономиката, но и във философията, политологията, социологията и други науки. В по-крайните си форми те разглеждат човешкото общество като реално съществуващ организъм (Лилиенфельд-Тоалъ, 1872 [2011]) и съответно решенията, вземани от индивидите, се обезценяват силно.

В по-умерените форми колективистичните теоретични подходи говорят за наличие на колективна памет (Waterman, 2015) или други подобни на индивидуални характеристики, които, от своя страна, също предопределят някои от решенията на индивидите. С колективистични критерии работи и К. Маркс, който често говори за буржоазията, за пролетариата като за фактори в икономиката, които имат свои общи и единни интереси и които точно като колективи преследват тези си интереси (Маркс, 1975, 661, 771 и др.). Колективизмът включва тенденцията да се третира в науката цялостни общности като общество, класа, държава и др. и да се откриват закони, които определят поведението им точно като колективни единици. Субективният подход не изключва третирането на такива единици, но в него винаги присъства съзнанието, че тези колективни единици се състоят от индивиди, които могат да взимат решения и че те често се състоят от индивиди, групирани по някакъв временен признак (Hayek, 1943, p.41). Колективните характеристики много често дават основание за неверни заключения. Колективистични твърдения от вида „Българите са мързеливи“, „Циганите са престъпници“, „Германците са дисциплинирани“, „Русите жени са не особено умни“ слагат под един знаменател всички представители на даден колектив и със сигурност са грешни. За определянето на колектива често се използва произволна характеристика, зад която стоят политически или други интереси. Именно по тази причина теориите, които възприемат методологическия индивидуализъм като своя основна характеристика, биха могли да служат като по-добра основа за стопанскоисторически изследвания.

Както отбелязват П. Бетке и Кр. Койн, дори по времето на кейнсианската доминация в икономическата наука от 40-те до 70-те години на XX век, методологическият индивидуализъм остава съществена черта на микроикономиката (Boettke and Coyne, 2005, p. 146), т.е. той присъства под различна форма в различни теории. Заради това този показател, по подобие на останалите до тук, сам по себе си не е достатъчен за подбор на подходящите икономически теории, а трябва да се ползва в комбинация с останалите.

* * *

Въз основа на разработената индикаторна система може да се направи изводът, че от гледна точка на стопанската история са необходими икономически теории и инструменти, които са неполитизирани и в състояние да обяснят процеса на ико-

номическа промяна, представители на мейнлайн течението, с ясно разбиране за оскъдицата на ресурси, в които живее човек и които не са засегнати или са по-слабо засегнати от принципите на колективистичното мислене. През ситото на тези показатели в по-голяма или по-малка степен минават посочените по-горе мейнлайн икономически теории, но също и редица отделни по-ранни икономически мислители, които трудно биха могли да се отнесат към дадена школа или направление в историческата мисъл. Сред тях ще посочим Р. Кантилион, Тюрго и др. За сметка на това от възможността за приложение към стопанската история отпадат, освен посочените по-горе марксизъм и кейнсианство, отделни учени, които биха могли да се определят като протокейнсианци като Дж. Лоу, Г. Зимел, част от теоретичните концепции на Т. Малтус, които също могат да се приемат за предшественици на кейнсианските идеи, и др.⁷

Изключително популярната в съвременното поведенческа икономика също не успява да се наложи като подходящ модел за изследване на стопанската история. Това се дължи от една страна на нейния колективистичен характер и на патерналистичните изводи за необходимостта от държавна власт, която „добронамерено“ да коригира често нерационалното поведение на хората⁸. Необходимостта от държавната намеса по същество е необходимото оправдание на политическите елити от всякакъв цвят и вид за намеса и контрол над стопанската дейност на индивидите.

Петте индикатора, въз основа на които се прави подбор на икономическите теории може да създаде фалшивото впечатление, че те са избани така, че през тяхното сито да преминат само предварително подбрани (харесвани) от автора концепции. Нещо подобно на корумпирана обществена поръчка, при която условията се правят така, че да се привилигирова определен предпочитан от властта доставчик. Наличието на субективизъм при разработването на показателите не може да се отрече. Неслучайно един от малкото теоретици на историята в България проф. П. Бицилли отбелязва, че „... всяка историческа концепция непременно ще бъде повече или по-малко субективна“ (Бицилли, 1994, 139). По подобен начин се отнася към субективизма в икономическата теория и Фр. Хайек. Според него икономическата теория има принципно субективен характер, тъй като ние не можем да дефинираме термини като стока, храна, пари (които впрочем са необходими и за стопанската история) и т.н. с физически, обективни характеристики. Тези понятия могат да се дефинират само от гледна точка на възгледите, вижданията и разбиранията на хората за тях, т.е. субективно (Науек, 1942, pp. 281-282). Субективизмът, понеже е неизбежен, не може да се приеме за аргумент против отхвърлянето на определена теория или школа в икономическата мисъл чрез прилагането на разработения критерий. Освен това показателите, въз основа на които това е осъществено, не са

⁷ В произведението си „За парите и търговията“ Джон Лоу твърди, че увеличаването на парите в обращение от страна на властта намалява безработицата и настъпва икономическо оживление. В зачатъчна форма Джон Лоу „предсказва“ и някои други кейнсиански препоръки за стопанската политика (виж Лоу, 1750 [2012], 11-14, 58, 65)

⁸ Синтезирано критично изложение на основните постулати на поведенческата икономика виж у: Капелюшников, 2013.

свещен текст и тяхното пълно или частично⁹ приемане, коригиране, допълване или отхвърляне подлежат на аргументирана научна дискусия и коментар.

1.2. Икономическият империализъм.

На този етап от изследването е необходимо да се видят последиците от навлизането на икономическата теория в стопанската история. Налагането на икономическите методи на изследване, прилагането на икономическите аксиоми и теоретичните конструкции в научни сфери, които са извън икономиката, е известно като икономически империализъм¹⁰. „Нашествието“ на икономическия подход засяга предимно обществените науки – право, социология, история и др. Причината за това се крие в сходния им обект на изследване и в самочувствието на много от съвременните икономисти, че понеже тяхната наука най-плътено се доближава до „истинските научни методи“ на природните науки, тя е в състояние да диктува правилата на играта на останалите, които са не чак дотам научни.

Концепцията за икономическия империализъм е развита в края на 70-те и началото на 80-те години на XX век от двама икономисти от Чикагската школа (впрочем и двамата Нобелови лауреати за икономика) – Гари Бекер и Джоузеф Стиглер. Така например Г. Бекер отбелязва, че „... икономическият подход е всеобхватен и приложим към цялото човешко поведение“, независимо дали става дума за анализ на поведението на бедни или богати, умни или глупави, деца или възрастни, лекари или пациенти, учители или ученици и т.н. (Becker, 1976, p. 8). Освен това Бекер смята, че икономистите могат да говорят не само за търсене на автомобили, но и на такива неща като семейство, дискриминация, религия, предразсъдъци, вина и любов. От друга страна той категорично отхвърля „грубия материализъм“, който свързва с марксизма, а също и това, че човек е мотивиран единствено от егоизъм и от перспективата за материална печалба (Becker, 1993).

Икономическият империализъм обаче има доста по-дълга предистория. Известно е, че при разработката на еволюционната си теория Ч. Дарвин е силно повлиян от Т. Малтус и залегналата в неговото „Есе върху принципа на народонаселението“ идея за прогресивната диспропорция между бързо увеличаващото се население и

⁹ В случая си заслужава да припомним изказаното от К. Попър и прието от Фр. Хайек виждане, че всяка система, която претендира, че е неопровержима, не е научна (виж: Hayek, 1994, 51).

¹⁰ Терминът икономически империализъм, въпреки че като звучене е двусмислен, не трябва да се смесва или бърка с познатият от историята империализъм, със създаването на колониалната система и с идеите за неоколониализъм. Поради възможността от смесване на значенията в съвременната литература е изказано предложение да се ползва терминът икономикс империализъм, за да стане ясно, че в съдържанието му се влагат научни, а не политически или исторически мотиви (виж: Mäki, 2008). Впрочем подобен термин използва и Дж. Стиглер (виж: Stigler, 1984). Новият термин обаче също страда от определени недостатъци, от които най-важният е, че империализмът се ограничава само до икономикса и по този начин се пропуска империализмът на политическата икономия. По тази причина в настоящето изследване се използва придобилият популярност термин икономически империализъм.

много по-слабия темп на растеж на богатата, необходими за прехраната му. Това трябва да предизвика глад, болести, войни и постоянно напрежение, свързано с борбата за оцеляване на отделните индивиди¹¹. Според Дарвин, в битката за оцеляване, приложена не само към човешкото общество, но и към природата, оцеляват онези индивиди, които са по-добре приспособени и така се движи еволюцията на различните видове.

Към предисторията на икономическия империализъм може да се посочи и идеята на Стенли Джевьнс за „преминаване на границите“ от политическа икономия към математика и физика. Неговото твърдение, че икономиката, „ако може въобще да е наука, трябва да е математическа наука“, защото работи с количества (Jevons, 1871 [1970], р. 78), поставя началото на доближаването на икономиката до природните науки. С течение на времето математическият език навлиза в обширни зони от мейнстрийм икономиката и в съвременното икономическо естествознание е най-силно математизираната и формализирана обществена наука (Спасов и др., 2008, с. 64). След Джевьнс, на британска почва преминаването на границите към други науки е продължено от Филип Уикстийд (към етика и психология) и Лайънъл Робинс. В САЩ през 1924 г. Франк Найт пише: „Ако терминът икономика трябва да се интерпретира в буквалния му смисъл, като обхващащо цялото поведение, което включва адаптиране на средства към цели и „икономисване“ на средствата, за да се увеличат резултатите, то тогава икономиката би била почти всеобхватна наука“ (Knight, 1924, [1999] р. 32). На основата на техните интерпретации и на развитието на Джевьнсовия маржинализъм се ражда вече познатата концепция за икономическия империализъм на Гари Бекер (Comim, 2001 [2014], р. 87) и на Дж. Стиглер.

В класическата си статия за икономикса като империалистична наука Дж. Стиглер обаче отбелязва една интересна реакция от страна на подлежащите на колонизиране науки спрямо претенциите на завоевателите. Той пише, че при навлизането на икономическите изследователски методи и на икономическия подход в другите науки, „местните“ понякога са възприемчиви, а понякога враждебни (Stigler, 1984, 304). В любопитна аналогия на „истинския“ исторически империализъм и при научния има както реакции на одобрение, така и реакции на отхвърляне. Одобрението е свързано с ползите, които могат да се извлекат от сътрудничеството между различни научни области. Отрицанието заслужава повече внимание. На първо място, то се дължи на страх от конкуренцията, от непознатото, а и от това да се загубят установени академични, професионални и обществени позиции.

Много специалисти в съответната област не приемат наличието на ползи от преминаването на границите от страна на икономистите, не просто поради първичен и необясним страх от непознатото. Сред тях има оправдани опасения от обезличаване на научните им области. Към икономистите се отправят често основателни критики, че от една страна са движени от желанието да наложат „научни“ критерии в обществените науки, но пък от друга възприемат своите „научни“ методи като религиозна вяра, неподлежаща на критика и/или на отхвърляне, която проповядват на езичниците (Ingao, 2001 [2014], р. 36). В икономическия империализъм се очертава

¹¹ Виж по-подробно: Malthus, 1798 [2008].

противоречие между факта, че от една страна принципите на икономическата теория не са (и не могат да бъдат) окончателно установени, че някои от тях са погрешни, други непълни и подлежащи на развитие; от друга страна обаче те се налагат на останалите учени в социалните науки като истини от последна инстанция, които са неизменни (най-малкото неподлежащи на коментар от страна на други учени). Освен това империалистите много често се държат като затворено общество от избрани и не проявяват особено голямо желание да научат нещо от „завоюваните“.¹² Впечатляващите успехи на природните науки през XIX и XX век подхранват самочувствието на икономическите империалисти, които смятат, че са призвани да бъдат за чистотата на науката и за отстраняването от нея на всичко, което не подлежи на измерване и на съответното математическо (или някакво друго) моделиране.

При така представените факти се поставя въпросът нужна ли е някаква форма на протекционизъм срещу икономическия империализъм? Точно прилагането на икономическия начин на мислене внушава, че вместо затваряне на всяка една от социалните науки е по-добре между тях да има доброволен взаимен обмен, защото всяка една е в състояние да предложи нещо на отсрещната страна. Необходимо да се приеме, че всяка от страните, участващи в обмена, може да прибегне до характерното за меркантилизма желание да се изнася повече и да се внася възможно най-малко. Като доразвитие на гледната точка на Стиглер относно реакцията спрямо икономическия империализъм и за по-ясното определяне на мястото на икономическата теория в социалните науки, е подходящо да се въведат понятията **позитивен икономически империализъм** и **негативен икономически империализъм** (или икономически тоталитаризъм).

Позитивният икономически империализъм маркира онези приложения на икономическата теория, които оказват положително влияние върху стопанската история или върху други науки извън икономиката и са безспорно необходими. Икономическият тоталитаризъм пък от своя страна е свързан с приложение на такива икономически концепции, които по същество водят до унищожаване на съответната наука. От втория вид икономически империализъм може и да произтече нечия извънредна печалба под формата на слава, обществено „одобрение“ и възприемане на прокламираните идеи, академична или професионална кариера, но все пак цялостният резултат е отрицателен¹³. Негативният икономически империализъм наподобява меркантилисткия империализъм на Португалия и Испания от XV – XVII век, който донася огромни богатства на изключително ограничен кръг от привилегировани, но оставя

¹² Показателен за „блестящата изолация“ на икономикса от постиженията на останалите социални науки е фактът, че в началото на XXI век във водещите икономически списания много рядко се цитират политолози, социолози и т.н. За сметка на това цитиранията на икономисти във водещите социологически списания и списания по политически науки са много по-чести. (виж: Fourcade, Ollion and Algan, 2015, p. 93)

¹³ Като коментар на краткотрайната печалба от икономическия тоталитаризъм може да се вмъкне и мъдрата забележка на лорд Актън, че популярността на всяка доктрина се предопределя от това дали тя може да стане „повърхностна, преувеличена, неистинна“ (Acton, 1988, v. III, p. 580).

наследство на масова бедност и дезорганизация както в завладените страни, така и в метрополиите (McCloskey, 2010, p. 240). Той е сред главните причини за стопанското изоставане на тези две държави, в сравнение с Нидерландия и Англия.

Как стоят нещата с позитивния и негативния икономически империализъм от гледна точка на стопанската история, най-вече в контекста на релацията икономическа теория стопанска история? На първо място трябва да се отбележи, че поради необходимия приоритет на икономическите теории в стопанскоисторическите изследвания самата стопанска история е обект на силен и отдавнашен империалистически интерес не само от страна на икономикса, но и от по-общата политическа икономия. В икономикса най-прякото изражение на интереса се състои в зараждането на т. нар. нова стопанска история през 50-те и 60-те години на XX век в САЩ, която прилага иконометрични методи, математически и статистически модели, за изясняване на основните процеси в стопанското минало на определени региони и народи.

На по-фундаментално ниво в стопанската история, заедно с неокласическите методи, навлиза и известната теоретична конструкция *homo oeconomicus*, т.е. икономическият човек, който е напълно рационален в решенията си и преследва единствено личните си интереси, който разполага с цялата налична информация и тя предопределя действията му и т.н. На мястото на склонния към грешки, често разполагащ с недостатъчна или пък недостоверна информация, понякога алтруистичен и разбиращ личното си щастие по различен от другите начини, често действащ по силата на навик, традиция или под някаква форма на насилие и най-важното – реално съществуващ човек, идва пресмятаща и всезнаеща машина.

Базираният на подобни изкуствени построения икономически империализъм е предимно негативен¹⁴. Като видим резултат от него можем да посочим твърдението на стопанския историк К. Г. Персон в публикуваната преди няколко години „Стопанска история на Европа. Знание, институции и растеж от 600 г. до настоящето“, че през Средновековието пазарите не били перфектни (Persson, 2010, p. 29). Както вече бе споменато и както се приема от икономическите теории, които преминават през теста за съвместимост със стопанската история пазарите никога и никъде не са били перфектни.

Класическата политическа икономия, за разлика от неокласицизма и независимо от погрешната си теория за стойността, много по-често се базира на реалистични теоретични предпоставки при описването и анализа на икономическото поведение.

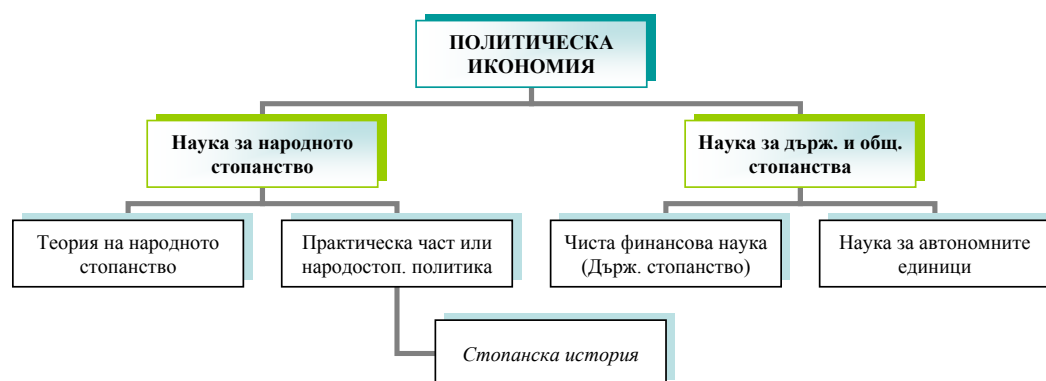
¹⁴ Неслучайно съвременната концепция за *homo oeconomicus* се извежда само от разработки на Валрас и Джевънс, но не и от тези на К. Менгер, макар че се смята, че с т.нар. маржиналистка революция от 70-те години на XIX век, тримата имат основен принос за раждането на съвременния неокласицизъм с неговите основни концепции и постановки. Менгеровията *homo oeconomicus* не е изолиран от времето и освен това на него не може да се гледа като на рационална пресмятаща полезността машина (виж по-подробно: Alter, 1982). По тази причина господстващата в икономическия мейнстрийм идея за *homo oeconomicus* е подложена на тежка критика и дори осмивана от видни икономически теоретици, сред които може да се споменат имената на Фр. Хайек, Елиноор Остром и др. (виж по-подробно: Caldwell, 1997, p. 1884; Pennington, 2012, p. 22).

Въпреки че е сочена като родител на *homo oeconomicus*, тя не може да се срещне в чистия си вид в разработките на много от видните ѝ представители. Така Адам Смит отбелязва склонността на богатите към алчност и честолюбие, докато за бедните са характерни омразата към работата, завистта и любовта към удобствата и удоволствията (Смит, 1776 [2006], 674). Известно е, че любовта във всичките ѝ форми е лудост, а като такава тя не е рационална и хладно пресметлива, завистта също не е такава. Тези характеристики не подлежат на любимото за съвременните икономисти измерване, но те определят до голяма степен човешкото поведение и имат влиянието си като фактори в стопанското развитие. Фр. Бастиа пък отбелязва, че грабежът не само преразпределя богатството, но и това, че в условията на грабеж се унищожава част от самото това богатство (Bastiat, 1996, p. 131). Грабежът не е максимизация на печалбата. Това твърдение пак е израз на реализъм от страна на най-известния френски либерален икономист и журналист. Именно поради наличието на тези реалистични предпоставки част от теоретиците на политическата икономия могат да се свържат с позитивния, а друга част с негативния икономически империализъм.

Историята на българската икономическа мисъл може да предложи добри илюстрации и в двете посоки, а също и един формален опит за тяхното обединяване.

Вариант на негативен икономически империализъм в политическата икономия дава Г. Данаилов, който разработва схема на съдържанието на политическата икономия като наука. В нея самата политическа икономия е представена като метанаука в областта на икономиката, т.е. наука, обединяваща и донякъде осмисляща всички останали специални клонове на икономическото знание. Стопанската история в схемата на Данаилов е просто една част от учението за народностопанската политика (Данаилов, 1906, 36). Графично мястото на стопанската история в системата на политическата икономия е представено във фиг. 3.

Схемата не дава пълна картина на структурата на политическата икономия според Г. Данаилов. Все пак е ясно, че в неговите виждания стопанската история се характеризира като практическа наука, която е призвана да се концентрира само върху изследване на стопанската политика. Проблемите в посочената схема са поне два. Първо, определянето на стопанската история като практическа наука очевидно е направено с цел тя да служи на съвременните политици за поука, както обикновено се декларира. Зад добре звучащите декларации обаче най-често стои това, че историята се ползва за оправдание на грешките им и за легитимиране на желани от елита законодателни мерки. На второ място следва да се посочи, че подобно поставяне на стопанската история в схемата на политическата икономия със сигурност ограничава изследователските ѝ обекти до изследване на стопанската политика, която не е единствен, а само един от възможните обекти на изследване.

Фигура 3. Стопанската история в системата на политическата икономика, според проф. Г. Данаилов

Като израз на позитивен империализъм може да се определи написаното от С. Демостенов за характеристиките на теоретическата политическа икономика и за стопанската история. Той смята, че политическата икономика е: а) онтологическа и б) номографическа, т.е. а) ценностно неутрална и б) описваща общото и типичното в явленията, онова, което винаги и навсякъде се повтаря, и стремяща се да открие законите, които управляват тези явления.

Стопанската история от своя страна е: а) онтологическа и б) идеографическа, т.е. а) ценностно неутрална и б) описваща онова, което е уникално, което не се повтаря и винаги е свързано със специфичните условия на времето и мястото (Демостенов, 1942, 6-8). В историята на българската икономическа мисъл подобно мнение е изказано и от Наум Долински, който в своя „Курс по Политическа икономика“ отбелязва:

„Политическата икономика или науката за народното стопанство се характеризира със своя номографичен характер, защото основните стремежи на тази наука се заключават в установяване на общите закони на стопанския процес безотносително към конкретния характер на стопанските явления. Наопаки, такива икономически научни дисциплини като историята на стопанския живот и историята на икономическите идеи ..., са характерни идеографически науки, защото техният интерес е насочен към установяване на индивидуалното, а не към улавянето на общото в проучваните явления“ (виж Долински, 1937, 7)¹⁵.

От цитираните мнения може да се направи изводът, че общата точка на пресичане между двете науки, освен че са икономически, е ценностната им неутралност. Теоретичната политическа икономика обаче, описвайки общото в стопанските явления и процеси, има за цел да открие законите, на които те се подчиняват, а стопанската история има за цел да установи как се осъществява практическото прилагане на тези закони, как те си взаимодействат, какво предопределя достигането на даден

¹⁵ Мненията на Демостенов и Долински не са уникални, те са приложение на теоретични разработки на В. Винделбанд, Рикерт и други автори от първите десетилетия на XX век.

резултат от взаимодействието им в уникалните условия на конкретен исторически период, на конкретен географски район и т.н.

Стремежът за примиряване на позитивния и на негативния икономически империализъм на българска почва е свързан с името на Д. Мишайков. В учебника си „Основни начала на политическата икономия“ той пише, от една страна, че историята на стопанството изучава промените в стопанството в различни времена и места и като такава тя си служи с индивидуализиращо изучаване. От друга страна обаче, стопанската история не се ограничава само с това. Тя в известен смисъл наподобява теоретичната (номографическа) политическа икономия, защото:

„се стреми да отбелязва наред със стопанските промени и онова общо в стопанските явления, което се е появило като нещо по-константно, т.е. да открива тенденциите и периодическите, вълнообразни движения, гдето такива могат да бъдат установени [подчертаното мое, П. П.]“ (Мишайков, 1942, 2).

Всъщност, синтезът на позитивен и негативен икономически империализъм, който се опитва да приложи Мишайков, е донякъде изкуствен. Дотолкова, доколкото стопанската история се занимава с уникални събития и процеси, тя е самостоятелна. В момента, в който изследователите на тези уникални явления направят опит да открият общи тенденции, те вече не са стопански историци, а теоретични политикономисти. Съвсем друг въпрос е дали въз основа на миналия опит може да се открие обща тенденция или закон, която да се отнася както за миналото, така и за бъдещето.

2. История, историцизъм и стопанска история в светлината на икономическата теория (и на икономическите теоретици)

2.1 История без историцизъм

Стопанската история, с всичките си разклонения и видове (бизнес история, история на стопанската политика, история на стопанските институции и т.н.), независимо че на първо място е стопанска, т.е. може да се смята за част от семейството на икономическите науки, е и история, което значи, че е напълно легитимно да се приеме за част и от историческите науки. Посочените по-горе характеристики на стопанската история, като занимаваща се с уникални във времето и пространството събития и процеси, са валидни и за историята без никакви определения пред нея. Понеже се пише от индивиди, историята, по подобие на икономическата теория, със сигурност е субективна и като такава тя, по думите на П. Бицилли, е „творческо възпроизвеждане на преобразената от съзнанието действителност“ (Бицилли, 1994, 48, 139).

Историческите науки се занимават с миналото и с конкретните човешки действия в конкретна, уникална ситуация (Попър, 2000, 89). За сметка на това праксеологията¹⁶, която е общата теоретична наука за човешкото действие (част от която

¹⁶ Термин, широко използван от Лудвиг фон Мизес. Въпреки че не е широко използван и популярен, той добре описва общата теоретична рамка, която е нужна за историята и за другите

е икономиката), т.е. тя се отнася до човешкото действие като такова без оглед на случайни, индивидуални или други обстоятелства (Мизес, 1949 [2011], 60-61). Поради тази причина праксеологията дава инструментите за разбиране на историческите явления, а не обратното. Отношението на праксеологията към историята – с водещото положение на праксеологията, повтаря с по-високо ниво на обобщение отношението между политическа икономия и стопанска история.

Независимо от на пръв поглед второстепенния характер на историята, тя не се занимава с изследвания, които са второ качество или които са пренебрежими. Видният историк лорд Актън отбелязва две важни особености на историческото знание и на историческото изследване, които имат отношение към „противопоставянето“ или евентуалното сътрудничество между история и теория (праксеология). На първо място той пише, че историята е достъпна и разбираема за повече хора, отколкото философията (неговото обозначение на теорията). Забележително е второто твърдение, че „Хората се обръщат към историята, защото паметта им е по-силна от силата на техния разум...“ (Acton, 1988, р. 622). Достъпността на историята спрямо по-широк кръг от читатели предопределя отговорността на историците при заниманията им с история и съответно при подбора на теоретичните инструменти, с които се анализират историческите факти. Второто твърдение доразвива критичните бележки към *homo oeconomicus*, защото показва, че и извън тясно икономическата сфера не може да се срещне рационален човек в чист вид.

Историческите науки и особено стопанската история подлежат на политизиране, което може да бъде съзнателно или случайно. Случайното е плод на неправилен подбор на теоретичните инструменти за анализ, докато съзнателното е движено от някаква форма на добронамереност и морал или от липсата на такива. В историята „могат“ да се намерят „доказателства“ за почти всичко, което пък позволява „доказването“ на противоположни тези. Класически пример за политизиране на историята са изказваните през годините мнения за произхода и характера на съвременните българи. В условията преди Освобождението от османска власт (1878 г.), когато се разчита на Русия, с най-голяма популярност се ползват научните тези за изцяло славянския произход на българите. През 30-те години на XX век, когато нараства влиянието на Германия, се „доказва“, че за формирането на съвременния български народ основна роля имат войнствените и дисциплинирани (също като германците) прабългари. В периода от 1944 г. до 1989 г., покрай законно наложената „дружба“ със СССР, българите отново стават предимно славяни, а след това, покрай стремежите за приобщаване към Европа, се изтъква, че много важна роля за формирането на българската народност имат траките, които са всъщност първите (най-стари и истински?) европейци. Очевидно е, че подчинената на политически съображения наука няма особена стойност, но пък е обществено приемлива и популярна.

Историческото познание, оставено без адекватна теоретична база, обикновено се свързва в общественото съзнание с политика, власт, насилие, създаване и унищожаване на държави, армии и т.н. За истинското историческо познание се оказват верни думите на лорд Актън, че „Историята не е само пътешествие за открития, но

науки, които се занимават с уникалното.

и борба с врагове“, а враговете най-често са хората във властта (Acton, 1988, p. 624). Един елементарен умствен експеримент би доказал, че много повече хора знаят какво се е случило на дати като 681, 1492, 1914, 1939, докато в същото време дати, които са свързани с положителна промяна в живота на много хора, като създаването на пеницилина, на автомобила или на световната мрежа, остават неизвестни. Правилният подбор на теории, поне що се отнася до стопанската история, може да помогне да се оцени значимостта на втората група дати, без да се пренебрегва ролята на датите от първата група.

Необходимостта и първостепенното значение на теорията за историята се приема от историци (виж напр: Кареев, 2010, 21) и от икономисти в по-частния случай на стопанската история. Същественият проблем възниква по въпроса как да се достигне до теорията. П. Лакомб например смята, че истински историци са тези, които не просто констатира фактите, а тези, които се опитват да извлекат от тях закони (Лакомб, 2011, 1). Пряко отношение към същността на историята като източник за теоретични обобщения взема и видният представител на Немската историческа школа в икономическата мисъл Густав Шмолер. Той смята, че историята има две задачи като наука. На първо място, тя се стреми да събере цялата съвкупност от всички известни факти от политическото и културното развитие на отделните нации или на човечеството и да ги съедини в едно осмислено цяло. Втората и по-важна задача е в оценката на всички събрани факти, в достигането до определени общи истини. По същество достигането до тези общи истини означава достигането до някаква форма на теоретични обобщения. Густав Шмолер прилага това си виждане на полето на стопанската история и нейното взаимоотношение с икономическата теория. Според него историята дава на изследователя на политическата икономия „опитно“ знание и по този начин превръща същия този изследовател от бедняк в богаташ, що се отнася до знанията за действителността (Шмолер, 2012а, 54-57). Подобно мнение изказва и Стенли Джевънс, според когото не трябва да се правят обобщения на базата на малко информация.

В икономическата теория обаче цитираното мнение не е единствено. Само като илюстрация на многообразието на мненията ще посочим, че двама от най-известните представители на австрийската школа в икономическата мисъл – Лудвиг фон Мизес и Фридрих фон Хайек, смятат, че теорията има приоритет пред историята. Исторически факти, които по същността си са комплексни, могат да се изследват само чрез различни теоретични инструменти, които не са извлечени чрез изследване на самата история (Shenoy, 2010, 271). Силен аргумент в полза на тяхното твърдение идва и от К. Попър, който пише, че на никой етап от „научното развитие не започваме без нещо от рода на теорията, като например хипотеза, предразсъдък или проблем ... които по някакъв начин насочват нашите наблюдения“ (Попър, 2000, 142). Прехвърлянето на имена и авторитетни мнения в полза на една от двете (или пък на друга) тези може да продължи до безкрайност, без в същото време да даде някакъв резултат. По тази причина, от гледна точка на стопанската история, може да се приложи изработеният комплексен критерий за избор на теоретични инструменти. Без да се навлиза в подробности може да се приеме, че представителите

на австрийската школа са много по-близо до понятието за адекватна теория и в този смисъл тяхното мнение може да се приеме за вярно.

Виждането, защитавано от Шмолер, е представително за т. нар. историцизъм, към който са много податливи професионалните историци, влиянието на който обаче не се ограничава само в техните среди. Историцизмът се определя като „подход към социалните науки, който негласно приема, че тяхната основна цел е историческото предвиждане и че тази цел е постижима чрез откриване на „ритмите“ или „моделите“, „законите“ или „тенденциите“, залегнали в основата на историческата еволюция“ (Попър, 2000, 14). Историците много често оправдават съществуването на науката си с разтегливото и в отделни случаи вярно твърдение, че без знание за миналото не може да се разбере бъдещето, или пък че без минало няма бъдеще. Истината е, че миналото влияе, но в никакъв случай не предопределя бъдещето. В малко по-метафоричен план може да се каже, че историята наподобява огледалото за задно виждане на автомобила. Автомобилът може да се движи напред и без него, но с него е по-безопасно, затова и всички автомобили имат по няколко такива огледала, които дават различна перспектива към миналото.

Историцизмът, както личи от цитираното определение на Попър, включва всеки опит за предсказване, базиран на някакви исторически данни, и е характерен не просто за историческата наука, а за всички социални науки. Неговата абсурдност е много лесна за доказване, тъй като въз основа на историята на музиката не може да се предвиди каква ще е музиката на бъдещето, въз основа на историята на литературата не може да се каже какви ще са романите на бъдещето и въобще ще съществуват ли романи. По подобен начин и в точните науки на базата на историята на медицината не може да се предскаже кога и какви лекарства и методи на лечение ще се появят, историята на автомобилната промишленост не е свързана с бъдещите модели автомобили, които ще се пуснат на пазара и т.н.

Въпреки това, някои от най-блестящите улове на XIX и XX век са правили опити за предвиждане на бъдещето, като събират и осмислят сведения от историята. Класически пример за подобен подход към социалното и икономическото развитие дава марксизмът. Маркс се опитва да открие обективните закони на общественото развитие, като обработва огромно количество фактологичен материал, който всъщност е исторически. Още в „Манифест на комунистическата партия“ Маркс и Енгелс предсказват, че „Пролетариатът ще използва своето политическо господство, за да изтръгне постепенно от буржоазията целия капитал, да централизира всички средства за производство в ръцете на държавата...“ (Маркс, Енгелс, 1848 [1999], 56). Марксистките опити за предсказване могат да се определят като качествени, защото никъде не са посочени точни или приблизителни дати за осъществяването на експроприацията на експроприаторите, а предсказанията им засягат принципи виждания. От дистанцията на времето може да се твърди, че те се провалят по всички показатели. Въпреки това, остават интелектуално привлекателни в сферата на социалните науки, а и в политическия живот, точно поради характеристики-

те им на качествени, а не на количествени предсказания¹⁷. Сред количествените предсказания на марксизма, които с известна доза условност могат да се смятат за икономически, може да се причислят думите на лидера на СССР Никита Хрущов, че до 1980 г. в страната му ще бъде построен комунизма. Макар и да не е съвсем ясно дали това предсказание е направено на основата на исторически факти и какви точно, то също влиза като показател за това, че бъдещето не може да се предскаже.

Много по-слабо известни, но също така зрелищни, са провалите на неокласицизма в опитите за предвиждане на бъдещето. За разлика от марксистките, неокласическите предсказания са количествени и боравят с „точни“ данни. Така например Ървинг Фишер (1867-1947), който е един от основоположниците на неокласицизма в САЩ, преди и по време на Голямата депресия през 30-те години на XX век неколккратно се проваля в предвижданията си, което му коства солидна загуба на средства, но, любопитно защо, не и загуба на научен авторитет (Блауг, 2005, 317-321).

През втората половина на 70-те години на XX век, с участието на Нобеловия лауреат по икономика В. Леонтиев, е направен опит за перспективите пред развитието на световната икономика до 2000 г. Резултатите от него не впечатляват с особена прецизност. Така за 1980-1990 г. прогнозата за растеж на БВП на САЩ е 2.6%, а за Япония – 5.7%, докато реалните резултати за двете страни са съответно 3.0% и 4.5%. И ако тези провали не изглеждат съществени, поне на пръв поглед, то заслужава да се отбележи, че прогнозата за растежа на БВП на СССР за 1990-2000 г. е 3.0% (по-висок от този на предвидения за САЩ през същото десетилетие растеж от 2.5%). Икономическото прогнозиране обаче не успява да предвиди разпадането на Съветския съюз през 1991 г. (Заостровцев, 2014, 184).

По подобен начин Пол Самуелсън (друг Нобелов лауреат по икономика) през 70-те години на XX век предсказва, че в края на XX век СССР ще изпревари по темпове на растеж САЩ. Списъкът на провалите може да бъде продължен и с неуспешното предсказване на кризата от 2007-2008 г. Всички посочени провали за предсказване на бъдещето от страна на неокласицизма и на неокласическия синтез са свързани с това, че самите предсказания са направени на базата на манипулиране на статистически данни за поведението на икономиката, на цени, пазари и т.н. в миналото. Данните на опитващите се да прозрат бъдещето са по същество исторически, а на

¹⁷ Качествените предсказания имат привлекателна сила и защото, поради общия им характер, определени техни части се сбъдват. Така, в цитираната част от Комунистическия манифест се говори за постепенна централизация на средствата за производство в ръцете на държавата от страна на пролетариата. Беглият поглед към съвременните капиталистически държави в Западна Европа показва, че частта за пролетариата не е осъществена, но за сметка на това другата част от предсказанието постепенно се осъществява. На практика в ръцете на държавата или на различни наддържавни политически единици под най-различни форми (чрез Европейската централна банка, чрез безкрайни регулации на европейско и национално ниво и т.н.), попада фактическият контрол над средствата за производство. Така излиза, че Маркс и Енгелс поне наполовина са прави в предсказанието си.

тяхна основа те се опитват да предскажат бъдещето, следователно действията им могат да се определят като проява и неуспех на историцизма¹⁸.

Посочените недостатъци и провали на историцизма са основание той да се отхвърли като подход и като смисъл на заниманията както с история въобще, така и със стопанска история. Предсказванията на бъдещето в научен план имат известен смисъл, ако се отнасят до някакви качествени показатели и най-вече, ако се базират на правилна теоретична основа¹⁹. Основният интерес в икономическата област обаче е към точни количествени предсказания. Източниците на този интерес са два – предприемачи и политици. И двете групи се нуждаят от средство, което да ги ориентира по-добре в дейността им. При наличието на платежоспособно търсене множество икономисти се изкушават и предлагат някакъв продукт на пазара, който да го задоволи. Неговата стойност обаче е твърде спорна и не се отличава от стойността на предсказванията, направени с кристално кълбо, карти, кафе, хвърляне на боб или с някой друг от методите, известни още от древността. Вероятно по тази причина популярността на различни икономически експерти сред предприемачи и политици се оспорва успешно от техни „колеги“ и често доста успешни конкуренти като баячки, гледачки, магове и др. подобни. Икономическата теория и стопанската история трудно биха могли да се пласират на този пазар.

2.2. История и историческо мислене за икономисти; стопанска история.

2.2.1. История и историческо мислене за икономисти. Отхвърлянето на историцизма не означава обезценяване на историята от гледна точка на икономиката и икономическата наука. Просто значението ѝ трябва да се потърси в други аспекти и за тази цел си заслужава да се видят мненията на самите икономисти, които не приемат историцизма. Те показват, че историята има значение за икономическата теория, за икономическия начин на мислене и за начина, по който икономистите възприемат света около тях на различни нива – прагматично, философско и др.

Още класиците на политическата икономия обръщат внимание на значението на стопанската история и на историята въобще от прагматична гледна точка – т.е. за илюстриране и поясняване на определена теза или икономически процес. Адам Смит в „Богатството на народите“ отбелязва, че с напредъка на прогреса и цивилизацията задължението на управляващите да защитават обществото от външни неприятели става все по-скъпо. Тезата му е илюстрирана с множество исторически примери от военната история на древния Рим и от войните на XVIII век. (Смит, 1766 [2006], 657-672). По подобен начин Жан-Батист Сей се ползва от исторически примери, за да обоснове теоретическите си постановки. В своя „Трактат по поли-

¹⁸ В малко по-циничен вариант провалите на математическото моделиране могат да се представят и като изграждане на т.нар. модели-хамелеони. Това означава, че на базата на едни и същи данни, чрез умелото им манипулиране, икономистите могат да достигнат до напълно противоположни резултати, очевидно съобразени с отговорите, които се очакват от поръчителите на изследванията (за моделите хамелеони виж: Pfeleiderer, 2014)

¹⁹ По този въпрос виж и мнението на Хайек (Hayek, 1955, pp. 209-225)

тическа икономия“ той разкрива част от историята на банката на Джон Лоу, която работи добре и обменя банкнотите си в ценни метали, до 1719 г., когато регентът на Франция поема управлението на страната в свои ръце и напечатаните пари се увеличават твърде бързо (Say, 1803 [1971], 281-282). Изброяването на подобни примери би могло да се прехвърли от класическата политическа икономия към други школи на икономическата мисъл, а броят на цитираните икономисти, които ползват историческото познание, може да се увеличи изключително много. От гледна точка на поставения за проучване проблем това е по-скоро излишно. Със сигурност заслужава да се обърне внимание на това доколко икономистите ползват достоверно историческо знание, но това би могло да бъде обект на друго изследване.

Друг по-важен аспект от значението на историята за икономистите е философският. В есето си „Икономиката и нейните научни съседи“ Дж. Бюканън, малко необичайно за типичен научен стил, пише, че историята може да даде на икономиката надежда. Явно заниманията със съвременни икономически и политически проблеми са депресиращи и за най-добрите в професията. По тази причина те се обръщат за надежда към други научни области и Бюканън идентифицира историята като такъв източник. Основната аргументация в полза на твърдението му не е в съдържанието на историческото знание. Само по себе си то е не по-малко, а често и дори повече, депресиращо от съвремението. Външният поглед на икономиста към историята обаче носи интересни елементи. Бюканън, без да се е занимавал в детайли с исторически изследвания, знае, че хората много често са правили и правят грешки, вършили са и вършат ужасни неща. Изучаването на всичко това от страна на историята, което е натрупан опит от миналото, в крайна сметка означава, че човек може да избере да промени институциите, които формират поведението му, така че да се ограничи склонността към вършене на лоши неща и да се намали ефектът от грешките му (Buchanan, 1966 [1979]). В синтезиран вид тезата на Бюканън може да се представи като: фактът, че се интересуваме от грешките си, означава, че ги приемаме за такива, а това че ги приемаме пък значи, че може да ги поправим. Историците не са „продавачи на надежда“, наличието на историческата наука обаче е повод за надежда.

Икономическият начин на мислене с характерното разбиране, че винаги и навсякъде човек е принуден да прави някакви избори в условията на оскъдица на ресурси е характерен не само за професионалните икономисти и е много полезен като философска основа за стопанскоисторическите изследвания. По същия начин историческият алгоритъм на мислене не е характерен само за професионалните историци и може да даде интересна и важна перспектива на икономическите изследвания. Историческият начин на мислене произхожда от факта, че заниманията с миналото показват, че то е свръхнатоварено с факти, събития личности, процеси и т.н. Практически е невъзможно да се открие събитие от съвремението, което да няма свой, повече или по-малко условен, аналог в миналото. При това, ако става въпрос за някакво съвременно събитие с тежки последици за много хора, миналото винаги може да ни покаже нещо още по-лошо.

Ако си мислим, че в съвременното криминалните престъпления са много, то какво да кажем за факта, че през Средновековието хората много по-често са умирали от насилствена смърт, ако смятаме, че употребата на алкохол в съвременното е голяма, то какво да кажем за факта, че отново през Средновековието (поради лошото качество на питейната вода) в определени части от Европа хората са употребявали предимно бира и са били почти постоянно пияни, ако арменският геноцид от 1915 г. изглежда ужасен (и той наистина е такъв), то какво да кажем за съдбата на местното население в двете Америки, което е унищожено от болестите, донесени от белите колонизатори, ако Путин и Обама (в зависимост от предпочитанията) изглеждат като диктатори, които създават проблеми и после се намесват с военната сила на държавите си, за да ги разрешават, то какво да кажем за Сталин и Хитлер, или пък за Чингиз хан, ако разпадането на СССР изглежда като уникално събитие, то какво да кажем за разпадането и пълното унищожаване на Римската империя... Изброяването може да продължи до безкрайност.

Историческият начин на мислене може да се обобщи в твърдението: за каквото и да говорим, историята познава и по-тежки случаи. Основният извод, който може да се направи на негова основа, е, че не бива да се драматизират събитията от съвременното и да им се придава изкуствена тежест, просто защото са събития, в които живеем. Той е пълна противоположност на популярния мит за доброто старо време, според който в миналото управниците са били по-мъдри, хората са били по-добри, околната среда е била по-здравословна и т.н. Икономическият начин на мислене не е характерен за всички икономисти и много често могат да се срещнат икономисти, които се опитват да докажат, че той е погрешен. Същото се отнася и за историческия начин на мислене. Историците много по-често са движени от мита за доброто старо време, отколкото от исторически начин на мислене.

Митът за доброто старо време, без да е уникално българско явление, е вграден в ДНК-то на българската историческа мисъл още от времето на Паисий Хилендарски. По обективни причини той се впуска в разказ за историята на българите, чиято цел е да представи славното минало като контраст на незавидното настояще. От втората половина на XVIII век този мит има устойчиво присъствие на българска почва. Това се дължи най-вече на факта, че обикновено историята се използва като начин за критика на съвременното, защото директната критика често е непозволена, нездравословна или и двете заедно.

В историята на световната икономическа мисъл великолепен пример за исторически начин на мислене дава известният немски икономист Вилхелм Рьопке. През 1936 г., в условията на Голямата депресия от 30-те, години Рьопке завършва и публикува едно от първите сериозни икономически изследвания на депресията и едно от най-добрите изследвания на икономическите цикли със заглавие „Кризи и цикли“. Още в увода на книгата си той предупреждава читателите си, че една от най-големите опасности при писането за Депресията е тя да се постави в погрешна историческа перспектива. Според него само хора, напълно лишени от историческо чувство (неговият начин да определи историческия начин на мислене), могат да мислят, че настоящата депресия ще продължи вечно и отново същите хора преувели-

чават тежестите ѝ, като забравят, например, ужасите на отминалата Първа световна война (Rörke, 1936, p. 2-3).

Друг аспект от историческия начин на мислене (без да е уникален за него) е стремежът да се види животът на общества и индивидите в неговата сложност, многообразност, в съчетанието между изменчивост и устойчивост. Именно по този причина К. Менгер с право отбелязва, че историята разглежда всички страни на определен феномен, докато икономиката – определена страна на всички феномени (Menger, 1883 [2009], 79). Историците не са изолирали изкуствено създание – *homo historicus* – при все че се правени опити, което да е подобно на *homo oeconomicus*, за да обясняват историята, за да я вкарват в изкуствени рамки, които биха я направили податлива на математическо или някакъв друг тип моделиране. Именно това би могло да донесе полза на икономическата теория. Дори и събития от по-близкото или по-далечното минало, които могат да се приемат за чисто икономически, не са предизвикани само от икономически причини и последиците им не са само икономически. Със сигурност военни, политически, културни и други факти са повлияни от икономиката. Културно-политическият факт, че през 30-те години на XIX век българите започват масово да строят християнски храмове, се дължи на религиозни и политически причини, като порастнало национално самочувствие, по-лесно получаване на разрешения за строеж от страна на османската власт и т.н. Не трябва да се пропуска обаче, че самото строителство струва пари – т.е. в българските земи са настъпили определени стопански промени, хората са позабогатели и могат да отделят от средствата си нещо за обществени цели. Историческите и икономическите събития са комплексни – това е посланието на общите исторически изследвания включващи политическа, стопанска, военна, културна и др. история към икономическата теория.

2.2.2. Стопанската история. Стопанската история е най-подходящото място за среща и синтез на икономически и исторически начин на мислене. Първостепенната роля на икономическата теория не се подлага на съмнение с това твърдение, тъй като и двата начина на мислене не са свързани с професионализацията на дисциплините история и икономика.

Стопанската история е относително млада наука, доста по-млада от историята. Допълнително доказателство за изказаната вече необходимост от икономическа теория при работата със стопанска история може да се открие в обстоятелството, че стопанската история възниква и се развива като наука след, а не преди, появата на икономическата теория. Първите фрагментарни появи на прото-стопанско-исторически изследвания се датират към XVII век (Cipolla, 1991, 3). Истинското начало на науката обаче може да се датира в средата на XIX век. Към този момент икономическата теория е отбелязала някои от върховете си постижения, появили са се някои от първите големи спорове в нея, и се търсят пътища за нейното обогатяване като закони, методи, виждания, принципи и т.н. За да се решат големите спорове в науката и съответно в препоръките за определена стопанска политика, започват да се търсят аргументи извън чистия икономически анализ и извън илюстрирането на

теориите с примери от общата история. Това е и причината за зачатieto на стопанската история

Появата на стопанската история като самостоятелна наука е последица от формирането и първите сериозни публикации на Немската историческа школа в икономическата мисъл и нейния своеобразен бунт срещу „прекалено абстрактната“, космополитна и дедуктивна класическа политическа икономия (Fogel, 1965, 92-98). Неосъщественото национално обединение на германците и относителната им стопанска изостаналост спрямо Великобритания кара част от немските учени инстинктивно да се съпротивляват срещу либералните мислители от Великобритания и Франция. За да оборят теориите им, те се обръщат към историята и търсят различни изследователски методи. Още основният предшественик на историческата школа Фридрих Лист (1879-1846) започва най-влиятелното си произведение „Национална система на политическата икономия“ с исторически очерци за стопанското развитие и най-вече за меркантилистичната стопанска политика на Италия, Ханзейските градове, Холандия и Фландрия, Англия, Испания и Португалия, Русия и САЩ. Целта на изложението му е да се извлекат определени уроци от историята, които са в полза на протекционизма, засилената държавна намеса в икономиката и т.н. (List, 1841 [1856], pp. 83-188). Впоследствие, основателят на Историческата школа Вилхелм Рошер (1817-1894) в „Принципи на политическата икономия“ разглежда историческия метод като един от методите на политическата икономия. Той включва ползването на исторически сведения и сравнения за теоретични обобщения. Необходимостта от това, според Рошер, се налага защото икономическата наука не може да провежда експерименти по подобие на природните науки и в този смисъл историята се превръща в нейна лаборатория (Roscher, 1845 [2008], pp. 66-69). Подробно историческият метод е разработен и прилаган от Густав Шмолер. За него историята, заедно с философията, е сред най-универсалните науки. За политическата икономия, обаче, тя има спомагателни функции – да доставя необходимия, проверен и приведен в ред материал за наблюдение. Този материал може да служи за илюстрация и проверка на теоретическите постижения на икономическата наука (Шмолер, 2012а, 54-63).

Дори и добронамерен към историческата школа изследовател като Торстен Веблен отчита, че опитът на нейните представители за изграждане на икономическа теория въз основа на исторически материал не дава резултат (Fogel, 1965, 94). Тласъкът, който получават стопанскоисторическите изследвания обаче е безспорен и той е малко зависим от неуспеха на историческата школа. Като конкретна връзка между Немската историческа школа и възникването и началното развитие на стопанската история може да се посочи фактът, че един от най-известните стопански историци от началото на XX век белгиецът Анри Пирен (1862-1935) поддържа тесни връзки с Г. Шмолер и може да се каже, че е подтикнат към занимания със стопанска история точно в резултат на интелектуалното влияние на Шмолер. Стопанските историци през първата половина на XX век в общи линии сключват примирие с икономическата теория, като не правят опити за навлизане в нейна територия, обратната посока на взаимоотношенията също липсва.

Вероятното изключение от „мирното съвместно съществуване“ на стопанска теория и стопанска история от периода на първата половина на XX век е Ели Хекшер (1879-1952), който прави значими приноси както в стопанската история с проучването си за меркантилизма, стопанската история на Швеция и т.н., така и в икономическата теория с разработката на модел, обясняващ моделите на външната търговия (известен като Хекшер-Олин)²⁰. Дори и в неговите виждания обаче стопанска история и икономика са напълно различни науки. Принципът, въз основа на който те се разграничават, не е напълно избистрен. Докато стопанската история се занимава с дългосрочната еволюция на обществата, то икономическата наука се концентрира върху краткосрочното функциониране на стопанските механизми.

Методологическият подход на Хекшер по отношение на двете науки е много ясен. На първо място той не се стреми да „прогони“ икономическата теория от стопанскоисторическите изследвания. От друга страна обаче отхвърля претенциите на Немската историческа школа за базиране на икономическата теория върху емпиричния материал събран от миналото (Henriksson, 2006, pp. 79-72). Въпреки забележителното присъствие на Хекшер, раздялата между теория и история през първата половина на XX век обаче е факт.

По време на „раздялата“ икономическата теория преживява съществена еволюция. В нейния мейнстрийм вариант най-ярко е възприемането и прилагането на все по-усложняващи се методи на статистическо измерване и математическо моделиране. Именно затова, с появата на т.нар. нова стопанска история през 50-те и 60-те години на XX век, нейните първопроходци и най-изявени практики обявяват своята версия на стопанската история като израз на обединението между теория и история. Главният им мотив за това се състои във факта, че те прилагат в изследванията си различни средства за измерване на икономическото представяне на отделните народи и отрасли в историята и освен това прибегват до всички технически усложнени теоретични модели на неокласицизма или на неокласическия синтез (Fogel, 1965, 92-93).

Така се ражда клиометрията, която не се превръща в монополист, но постепенно се налага като мейнстрийм в стопанскоисторическите изследвания. Този статут до голяма степен е отражение на статута на математизираните икономически изследвания в икономическата наука. В клиометрията, по подобие на иконометрията, т.нар. „анекдотични“ доказателства за определени процеси и събития са заменени с „обективни“ показатели, които подлежат на измерване²¹. Спомените, хрониките, вестникарските публикации, партийно-политическите програми и други класически извори за историята и за стопанската история в частност, без да са напълно отречени, са изгласкани на заден план като недостатъчно обективни или пък неот-

²⁰ Подробно за научните приноси на Ели Хекшер в стопанската история и в теорията на външната търговия виж статиите в: Findlay et al., 2006.

²¹ В автобиографичните си бележки Д. Норт, който е сред основателите на клиометрията, отбелязва важната роля, която е изиграл за формирането на научните му възгледи прекия контакт и емпиричната работа върху платежния баланс на САЩ между 1790 и 1860 под ръководството на Саймън Кузнец (North, 1993).

разяващи същността на икономическите процеси. Стопанските историци, които се занимават с клиометрия, както и икономистите, са наясно, че не всичко може да се измери, особено когато се говори за качество (на живот, на потребявани стоки, на здравеопазване, на образование и т.н.). Това твърдение е валидно с пълна сила за миналото, когато никой не си е правил труда да събира точни еднородни и съпоставими за дълъг период от време статистически данни. Когато дори най-елементарните мерни единици – за време, за разстояние, за тежест и др. – не са стандартизирани, а са били почти безкрайно разнообразни и много често свързани с индивидуалните усещания на хората²². Поради това голяма част от изследванията на т. нар. нова стопанска история се състоят в намиране на техники и извори, позволяващи косвено измерване на стопански феномени, които не могат да бъдат измерени директно.

Този път на развитие на стопанската история води до увеличаване на авторитета ѝ сред икономистите от мейнстрийма. Израз на това е Нобеловата награда за икономика, която получават през 1993 г. двама от най-изявените клиометрици – Дъглас Норт и Робърт Фогел. Те получават наградата точно за приложението на иконометрични методи в стопанскоисторическите си изследвания, като например разработените от тях техники за измерване на жизнения стандарт чрез съчетаване на икономически анализ с биометрични данни.

Интересен аспект от развитието на клиометрията е, че нейните усложнени техники позволяват развитието на т. нар. контрафактуална история. В общи линии тя си поставя като основен проблем да прецени точната тежест на даден фактор за икономическия растеж – например на железниците в САЩ за индустриалната революция. Така, от своя страна, може да се получи отговор на въпроса какво би станало, ако нямаше железници. Въпросите от този характер могат да се разширят във всякакви посоки – единственото условие е да има достатъчно количествени данни и да има възможност за изграждане на модел, при който, ако се махне единият от факторите, ще стане ясно какво би станало, ако действат само останалите²³.

²² Посочените проблеми в клиометрията силно намаляват тежестта на нейните изводи. Те обикновено са с претенции за нещо ново, и отхвърлящи стари постановки. Зад тези големи претенции често се крие просто незначитане или незнание за хипотези, изказани от по-стари стопански историци, които не са имали сложните и модерни изследователски техники. Типичен пример за подобно отношение е спорът сред стопанските историци във Великобритания за Индустриалната революция. Новите стопански историци на базата на различни изчисления „доказват“, че терминът революция не е подходящ, защото стопанските промени, свързани с индустриализацията, протичат бавно и не носят характера на рязко и бързо увеличаване на темповете на икономически растеж. Оказва се, че без да са ползвали инструментите на новата стопанска история, старите стопански историци от началото на XX век са били наясно, че Индустриалната революция се е осъществила постепенно и че не е приличала на Френската, Американската или Октомврийската революция (виж: Landes, 1999, pp. 145-150).

²³ В българската стопанскоисторическа мисъл е направен един опит за конструиране на подобна контрафактуална хипотеза от страна на Мартин Иванов. Той постави въпроса за възможното развитие на българските земи без Освобождението от османска власт през 1878 г. На базата на ограничени статистически материал той направи провокативното предположение за това че българските земи биха избегнали продължителната следосвобожденска криза, а близостта им

Всичко това дава на някои от стопанските историци самочувствие не просто на добри изследователи на миналото, но и на икономически теоретици. В началото на своята лекция пред Шведската академия на науките по случай удостояването си с Нобеловата награда Р. Фогел заявява „Стопанската история допринесе значително за формулирането на икономическата теория“ (Fogel, 1993, p. 1).

Твърде бързо обаче сред самите клиометрици се появяват съмнения относно реалната тежест на научния им метод. В автобиографичните си бележки, представени на Шведската академия на науките, обаче, Д. Норт отбелязва нещо любопитно и важно. През 1966-1967 г. той решава да разшири научните си дирения от американската към европейската стопанска история. Именно тези занимания предизвикват дълбока промяна в него. Той пише „... аз бързо се убедих, че **инструментите на неокласическата икономическа теория са непригодни** [курсивът мой П. П.] за задачата да обяснят фундаменталните социални промени, които са характерни за Европейските икономики от Средновековието нататък“ (North, 1993). Явно и сред най-убедените и изявени привърженици на клиометрията се заражда недоверие относно качествата на използваните от тях теоретични инструменти още преди да получат признание за това, че са ги използвали.

Кратките бележки относно зараждането и лутанията на стопанската история от възможен източник за теоретични обобщения до самостоятелен научен клон и обратно до източник на обобщения поставя въпроса за това с какво всъщност се занимава тя. Определенията за това какъв е нейният основен изследователски обект, за основното съдържание на стопанскоисторическите изследвания и за основните изводи, до които те водят, варират в зависимост от времето, през които са дадени, в зависимост от теоретичните предпочитания на различните автори и вероятно от доста други фактори. По тази причина е изключително трудно, а и едва ли е необходимо, да се даде едно общовалидно определение. Всяко определение с претенции за общовалидност може да срещне аргументирана критика от гледната точка на автори с различни теоретични виждания за икономиката и въобще за света. Затова е по-важно да се направи кратък преглед на различните идеи и да се обясни към коя от тях и защо се придържахме в изложението.

С оглед на популярността на марксизма и на това, че марксистките теоретици отдават първостепенно значение на икономическите фактори в човешкото развитие е любопитно какво е виждането на Маркс за съдържанието на стопанската история. Целта ни в случая не е преповтаряне на известната и влиятелна марксистка концеп-

до столицата на империята би отворила пред българските животновъди перспективи за развитие. Подобно на датското животновъдство, българските земи биха привлекли много повече преки чужди инвестиции в сравнение със свободна България и т.н. (виж: Иванов, 2006). Вероятно поради малкото статистически данни и поради необходимостта от изграждане на сложни иконометрични модели, за да се отговори на подобни въпроси, контрафактуалната стопанска история не придоби голяма популярност на българска почва. Освен това стойността на подобни научни хипотези, базирани на възможността да се измерят всички показатели на растежа и след това да се моделира растеж без действието на един от тях е спорна. Основният ѝ недостатък се състои в това, че възможността да се измери всичко е илюзорна.

ция за икономическата интерпретация на историята, в която водещо значение има развитието на производителните сили, което пък предопределя производствените отношения. По отношение на стопанската история като евентуално самостоятелно научно поле в т. 1 на „Капиталът“ Маркс пише:

„Основата на всяко развито и определяно от стоковата размяна разделение на труда е отделянето на града от селото. Може да се каже, че цялата икономическа история на обществото се свежда към движението на тази противоположност ...“ (Маркс, 1975, 367)

Изразът определено не се характеризира с яснота, но все пак може да се каже, че според Маркс основното съдържание на стопанската история е отделянето на града от селото, което пък е резултат от разделението на труда и стоковата размяна. Този подход лишава стопанската история от някои от най-интересните и характерни изследователски обекти, като например стопанската политика или пък бизнес историята. Ролята на Маркс в „химическото“, по думите на Шумпетер, смесване на икономическа теория и фактите от стопанската история не трябва да се пренебрегва. Отново, според Шумпетер, Маркс е първият от икономическите теоретици от висока класа, който вкарва историческите факти в теорията и аргументите към нея по начин, който дава резултат (Schumpeter, 1945 [2008], p. 44).

В неокласическите формулировки за стопанската история преобладава виждането, че тя е науката, която се занимава с причините и последиците от икономическия растеж²⁴. Същността на това определение навлиза в учебниците и може да се смята за общоприето в мейнстрийм икономическото обучение. В един от най-популярните учебници по стопанска история на САЩ неговите автори Дж. Хюз и Л. Кейн пишат без да имат претенции за изчерпателност, че главният обект на стопанската история „включва такива теми като историческа демография, технологична промяна, индустриално развитие...“. Фактите на стопанската история обясняват защо икономиките процъфтяват, изпадат в стагнация и умират (Hughes and Cain, 2007, p. XVIII). В подобен дух, но вече със силно влияние на т.нар. неокласически синтез е определението, което дава Карл Гунар Персон. Той пише, че стопанската история фокусира вниманието си върху това „как човешкия капитал, технологиите и институциите се развиват във времето, за да улеснят достъпа до ефективното използване на ресурсите, които позволяват нарастването на доходите и богатството“ (Persson, 2010, p. 3). И трите определения се фокусират върху материалното богатство, като второто определено е по-широко по обхват. Изключителното внимание върху материалното богатство по същество ограничава обхвата на стопанскоисторическите изследвания, затова те не трябва да се отхвърлят, а по-скоро да се приемат за непълни.

Важни характеристики на стопанската история могат да се извлекат от определенията за нея, които дава известният италиански стопански историк Карло Чипо-

²⁴ Авторите, които се придържат към това определение, са многобройни. Сред тях ще цитираме само един – по-скоро като илюстрация на изказаното твърдение, а не с претенции за всеобхватност или пък за изчерпателност. Виж определение на стопанската история у: Szostak, 2006, p. 730.

ла. Според него стопанската история е „история на факти и икономически събития в тяхното отношение към индивиди, фирми или общности“ (Cipolla, 1991, 3). Новото, което дава определението на Чипола, е интересът към индивида и фирмите. Агрегираните факти на неокласическата стопанска история се доближават до макроикономиката. Те обаче много често пропускат това, че в историята все пак става дума за конкретни хора, всеки от които е със свои индивидуални особености, потребности, грешки и цели. Именно това, според Чипола, не трябва да се пропуска в стопанскоисторическите изследвания.

Повечето от посочените до тук определения за същността на стопанската история са свързани с школи и теории в историята на икономическата мисъл, които не биха преминали успешно теста за това дали са подходящи като основа за стопанскоисторически изследвания. Затова е нужно да се обърнем към онези конструкти, които са критични към мейнстрийма, без да отхвърлят възможността и там да се достигне до ценни заключения и научни приноси. Дъглас Норт, след като отхвърля концепциите на неокласицизма като недостатъчни да се обясни цялостния ход на стопанската история, започва да разработва нова концептуална рамка, която заслужава внимание. Според него стопанската история е опит да се обяснят различните модели на растеж, стагнация и упадък на обществата във времето. Освен това, стопанската история изследва нещо много важно и нещо, на което не обръщат достатъчно внимание нито марксистките историци, нито неокласиците, а именно: „начина, по който търканията, които са последица от човешките взаимодействия“, дават коренно различни резултати във времето²⁵ (North, 1990, p. 132). Към това може би трябва да се добави и едно допълнение към определението, направено от самия Д. Норт години по-късно – за това, че стопанската история е депресиращ разказ за ужасните последици от грешни решения (North, 2005, p. 7).

От съдържателна гледна точка важни добавки към същността на стопанската история правят представителите на австрийската школа в икономическата мисъл. Стопанската история не е основен обект на проучванията им, но в отделни техни произведения могат да се открият пръснати интересни наблюдения. При обединяването им ще се получи някаква относителна завършеност на австрийското виждане за стопанската история. На първо място може да се спомене М. Ротбард, който определя, че историята е наука, която се занимава с това какви са били целите на човек и как човек използва различни средства, за да ги осъществи (Rothbard, 2001, p. 64). В тази обща рамка на методологическия индивидуализъм (която, впрочем, е силно повлияна от Мизес) може да се вмести стопанската история. Лудвиг фон Мизес през 1912 г. в „Теория на парите и кредита“ пише, че стопанската история е история на постепенното разширяване на икономическата общност отвъд първоначалните граници на единичното стопанство, за да обхване нацията и след това целия свят (Mises, 1912, p. 3). Тезата на Мизес на пръв поглед частично наподобява (а и разширява) изказването на Маркс за движението на стопанската история по траекторията на отделянето на града от селото. Разликата може да се открие при обръщане към останалите характеристики на стопанската история, дадени от

²⁵ Тук може да се добави – и в пространството.

представителите на австрийската школа. Така, в „Човешкото действие“ Мизес отбелязва една от характерните страни на стопанската история като „дълъг списък от правителствени политики, които са се проваляли, тъй като са замисляни с пълно пренебрежение към законите на икономиката“ (Мизес, 1949 [2011], 93), а на друго място отбелязва, че ходът на стопанската история е превръщането на стоките на лукса в стоки от първа необходимост (Mises, 2005, pp. 12-13). Към това твърдение може да се прибави и вметката на Хайек, че световната история е история на инфлацията (Науек, 1996, р. 105). Очевидно основният интерес сред представителите на тази школа е насочен към изследване на еволюцията на пазарния процес и нейното отражение върху жизнения стандарт на хората.

Необходима ли е всъщност стопанската история, такава каквато я описахме, за икономистите; и ако е необходима, за какво точно може да им служи? Отговорът на този въпрос не може да се побере в кристалната яснота на отрицателно или положително твърдение. Илюзиите по отношение на отговора са излишни. Истината е, че икономистите със сигурност могат без стопанска история – няма да бъдат добри икономисти, но все пак могат и без познания за стопанското минало. Ясно е, че стопанската история, особено ако е лишена от историческия начин на мислене и е натоварена с митове за доброто старо време, създава митове, а не научно познание и тогава нейната липса не е голяма. Стопанската история обаче е неотменна част от икономическото познание, защото, колкото и да изглежда странно, тя има евристичен характер. Като емпирическа наука, тя може да посочи на икономиката области и проблеми, които не са били обект на теоретично осмисляне, или пък посочва теоретични постановки, които трябва да бъдат преформулирани и поправени (Robbins, 1932, р. 107). Втората полза е по-скоро педагогическа. Стопанската история е добър увод в икономическото образование, защото е в състояние постепенно да въведе непрофесионалистите в сложния и абстрактен свят на икономическата наука.

2.2.3. Примери за позитивен и негативен икономически империализъм в изследванията по стопанска история. Комбинацията от становищата на Д. Норт и на представителите на австрийската школа дава относително пълна представа за обекта на изследване на стопанската история. Именно в разработките и влиянието на представителите на тези две школи (австрийската и новият институционализъм на Д. Норт) могат да се намерят конкретни изрази на позитивния икономически империализъм в стопанската и дори в общата история. От друга страна те дават и известна насока към това какво би могло да се изследва от икономическа гледна точка.

В частта от своята популярна „История на американския народ“, посветена на Голямата депресия в САЩ, Пол Джонсън използва като основен източник на информация разработката на Мъри Ротбард²⁶ посветена на същата тема (Джонсън, 2010). По тази причина обяснението за причините на депресията в САЩ е убедително, оригинално и отговарящо на фактите, които говорят за това, че президентът Хърбърт Хувър не само, че не е провеждал либерална политика на ненамеса в Депресията, но е поставил началото на всички основни политики, които по-късно се приписват на Франклин Рузвелт. Така пък се опровергава мита за измъкването на

²⁶ За книгата на М. Ротбард, посветена на депресията в САЩ виж: Rothbard, 1963 [2008].

САЩ от Депресията, осъществено благодарение на т.нар. „Нов курс“ на Рузвелт, и се обяснява защо до влизането на САЩ във Втората световна война (1941 г.) нивото на безработица не спада до това отпреди началото на депресията през 1929 година.

Дъглас Норт обръща внимание на факта, че в стопанското развитие важно значение има как обществата реагират на такъв фундаментален факт на съществуването като несигурността. Точно в това отношение според него имат решаваща роля религиозните вярвания (North, 2005, pp. 17-19). В този смисъл обръщането към религиозните вярвания от страна на стопанските историци не може да се оценява като отклонение от основните задачи на научните им дирения. Религиозните вярвания имат решаващо значение за формирането на стопанския модел на Османската империя още при нейното създаване. През XIX век редица западни наблюдатели отдават цялостния упадък на империята на мюсюлманския фатализъм. Религиозната вяра може да диктува решения и стопанско поведение, което не се възприема като рационално, но което все пак е факт от действителността. Вариант на такава защитна реакция срещу несигурността, съчетана с религиозен фанатизъм, които се отразяват на стопанската действителност, дава дейността на т.нар. Ислямска държава.

Комбинацията между вижданията на австрийската школа в икономическата мисъл и школата на обществения избор също може да се оцени като желан положителен икономически империализъм, защото дава подходяща теоретична рамка за анализ на историята на стопанската политика²⁷. Общата идея е да се постави този анализ в светлината на въпросителните за евентуалната добронамереност и още по-евентуалното всезнание на правителството при провеждането на дадена стопанска политика. В историята на икономическата и политическата мисъл могат да се намерят защитници на хипотезата, че правителството²⁸ е едновременно добронамерено и безгрешно (т.е. всезнаещо), макар че изводите, които могат да се направят от някои публикации, целящи да опишат дадена правителствена политика, не са точно такива. Обикновеният здрав разум, все пак, е най-сериозният аргумент против тази хипотеза, която е отхвърлена на теоретично ниво от двете посочени школи в икономическата мисъл.

От тук нататък възможните комбинации в теоретичната концепция за анализ на правителствената стопанска политика са две. „Австрийците“ приемат, че правителството може да е добронамерено, но дори и да е такова, то не може да осъществи икономическо изчисление за действията си²⁹ и по този начин то не може да бъде

²⁷ Съчетаването на вижданията на двете течения в икономическата мисъл не е случайно. Те са близки и по виждането си за това, че homo oeconomicus не може да служи като добра основа за теоретични разработки (за отношението на учените от public choice към homo oeconomicus виж: Ostrom and Ostrom, 1971, p. 205).

²⁸ Не някое конкретно правителство, а правителството по принцип.

²⁹ Проблемът за икономическото изчисление е повдигнат през 1920 г. от Лудвиг фон Мизес в статия, а после в книга, посветена на социализма. Неговата основна идея е, че социализмът е икономически невъзможен, защото при социализма се премахва частната собственост върху средствата за производство, това води до премахване на пазара и съответно до премахване на цените като носител на информация за предпочитанията и потребностите на обществото.

всезнаещо. Представителите на школата на обществения избор (с най-известни представители Дж. Бюканън, Г. Тълок и др.) приемат като изходна база, че правителството може и да е всезнаещо, но то никога не е напълно и само добронамерено. Индивидите, които съставят правителството, не са ангели, а са хора, които дори и когато са в правителството, се движат от своите лични интереси (Boettke and Lopez, 2002, p. 112), т.е. стремят се да спечелят следващите избори с цената на всичко, да осигурят привилегии за гласоподавателите си, дори и за сметка на обществото като цяло, да запазят работните си места в държавната машина и затова много често са съгласни с увеличаването на държавните регулации и контрол и т.н.

Комбинацията от правителство, което не е всезнаещо, и виждането, че хората в него много често действат в свой интерес, предполага силно критичен, но въпреки всичко реалистичен анализ на всяка стопанска политика. Тя предполага да се погледне отвъд официално декларираните мотиви за дадена законодателна мярка, да не се приемат на сляпо добре звучащите аргументи за закони и политика, изразяващи „волята на народа“, целящи „национално съгласие“, „защита на родното производство“, „насърчаване на промишлеността“ и т.н. Стопанската политика, с много редки изключения, е защита на едни интереси за сметка на интересите на други, осигуряване на благоденствие на една или няколко социални групи за сметка на обществото като цяло и т.н. Дори когато правителството се заема с разрешаване на социални въпроси, неговата политика често се състои в това, което американският социолог Уилям Грем Съмнър описва като ситуация, в която лицата А и В се договарят и приемат закон за това какво лицето С трябва да направи в полза на лицето със социален проблем Х (Sumner, 1919, pp. 466-476). А и В изглеждат хуманни, загрижени, справедливи и социални, но сметката за техните чувства и „хуманизъм“ се покрива от С, който е работлив, мълчалив, скромен, не тежи на хазната и иска просто да бъде оставен на мира, за да си изкарва хляба. С е наречен с основание от Съмнър „забравеният човек“. В светлината на разработената теоретична рамка могат да се разберат по-ясно думите на българския държавник Гр. Начович, който през 1910 г. в писмо до министър-председателя на страната Ал. Малинов отбелязва мрачно, че има начин за справяне с корупцията в България, но той няма да бъде приложен „... защото вие не рачите да се изкоренят тия язви. Тия язви ви харесват, тяхното съществуване е във ваш интерес, те ви крепят било като министър, било

Като последица от това, в социалистическата икономика настъпва хаос, при който само политическите решения на властта определят стопанското развитие. Това положение обаче е неустойчиво и води до крах на социалистическата икономика (виж по-подробно: Mises, 1922 [2012]). Съвременните последователи на австрийската школа доразвиват идеята на Мизес като приемат, че дори и без социализъм правителствата се отличават от частните предприемачи, които носят лична отговорност, изразяваща се в печалба или загуба за правилните и за неправилните си решения. Правителствата, от своя страна, не носят такава отговорност – те не боравят със свои средства и за дейностите, които извършват, е много трудно (практически невъзможно) да се намери пазарна цена – при липсата на конкуренция, цената на услугата *сигурност*, например, се определя от самото правителство, което я предлага. Поради тази причина правителствата в стопанската си дейност наподобяват социалистическата държава, която не може да осъществи икономическо изчисление.

като адвокат“ (НБКМ БИА, ф. 14, оп. 1, а.е. 207, л. 4). Това заявление в почти чист вид повтаря виждането на представителите на школата на обществения избор – хората във властта не стават ангели щом станат министри. Те са си същите себични, движени от лични мотиви и склонни да грешат, точно такива каквито са били преди да придобият ореола на властта.

Негативният икономически империализъм може да се открие в публикуваната преди няколко години и предизвикала широк научен и обществен интерес книга на Грегъри Кларк „Сбогом на милостините. Кратка стопанска история на света“. Книгата е написана в най-добрите стандарти на неокласицизма, с широко използване на количествени методи, с познаване и ползване на някои от тезите на класическата политическа икономия и с осезаем стремеж към интердисциплинарност (Clark, 2007). В синтезиран вид основното съдържание на авторовата теза може да се сведе до следното: той смята, че приблизително до 1800 г. световната стопанска история може да се сведе до една диаграма, в която се показва, че средните доходи на глава от населението от Каменната ера, по време на Римската империя и преди Индустриалната революция не са се отличавали особено. През този период от световната стопанска история, според Кларк, човечеството се е намирало в т.нар. Малтусов капан. Това означава, че до Индустриалната революция всяко техническо подобрене, което е приложено в практиката, е водело до минимално подобряване на жизнения стандарт, което пък е ставало причина за непропорционално увеличаване на броя на хората, а това от своя страна е завършвало с недостиг на храна и ресурси и съответно с предвидените от Малтус войни, епидемии и други бедствия. Последците от тях пък са привеждали броя на хората в съответствие с наличните ниски технологични и природни ресурси.

Този порочен кръг в някои държави и общества се разрушава от Индустриалната революция, която е свързана едновременно с множество технически нововъведения, увеличаване на населението и заедно с това – увеличаване на неговия жизнен стандарт. Посочената промяна не се осъществява навсякъде, тъй като индустриализацията започва от Великобритания през втората половина на XVIII век, продължава в Западна Европа и САЩ, но не засяга Близкия Изток, Африка, Индийския субконтинент, Китай и т.н. Така, с началото на XIX век, в индустриализиращите се общества започва процес на вътрешно изравняване на доходите, но пък успоредно с това върви т.нар. Голяма дивергенция (Great Divergence)³⁰, при която разликите в доходите между индустриалните и неиндустриалните страни бързо се увеличават до непознати в историята мащаби. Дотук изложението на Кларк не съдържа нещо особено оригинално – в общи линии, стопанските историци, независимо дали се занимават с количествени методи или прилагат други теоретични инструменти, са съгласни с обрисуваната картина.

³⁰ Терминът, а и самата дискусийна тема са въведени от Кенет Померанц с едноименната книга, която се опитва да даде отговор на въпроса защо Индустриалната революция не започва в Китай, при условие, че някои от изходните позиции на Китай преди революцията изглеждат доста по-обещаващи в сравнение с тези на Великобритания (виж: Pomeranz, 2000).

Противоречията и негативният икономически империализъм стават явни, когато авторът решава да даде отговори на някои от класическите за стопанската история, а и за икономическата теория въпроси. Главната цел на Гр. Кларк е да открие отговор на въпрос, който е предизвиквал дълги и ожесточени дискусии в стопанскоисторическата и икономическата литература: защо Индустриалната революция и свързаната с нея световна дивергенция започва точно във Великобритания, а не в Китай, Япония и т.н.? Макар и непряко изразен, отговорът на Гр. Кларк може да се определи като форма на евгеника и социален дарвинизъм. На базата на „солидни“ количествени данни и сравнения с други общества той „доказва“, че английското общество е уникално, тъй като в продължение на векове най-богатите му прослойки имат най-много преживели деца, а с това от поколение в поколение сред все по-широки маси от английското общество се затвърждават качества на човешкия капитал, които се оказват решаващи за Индустриалната революция – системност, трудолюбие, високо ниво на грамотност, дисциплинираност и т.н. Така излиза, че благодарение на естествения подбор англичаните са станали нещо от рода на свръхчовеци, които пък донасят Индустриалната революция на останалата (не чак толкова качествена) част от човечеството.

Като оставим настрана факта, че времевата перспектива на изследването е недостатъчна за осъществяване на подобен естествен подбор в английското общество, твърденията на Гр. Кларк имат поразяващи прилики с идеите на евгениката и расовата чистота, прилагани от Хитлер. Естествено, те не са формулирани по такъв начин, но внушението им е опасно близо до идеи, които са неверни и опасни. В изложението на автора освен това има и друг проблемен момент. По същество, правилни теоретични постановки като това, че промените в икономическото развитие имат дълбоки корени, които не зависят от моментните решения на дадено правителство, че икономическата политика и икономическото поведение имат важни дългосрочни последици, че не може едно общество да стане богато изведнъж с махване на магическа пръчка и т.н. са комбинирани с предпоставки за опасна и антихуманна политика. Като любопитен детайл към съдържанието на книгата ще отбележим, че в предговора Гр. Кларк пише, че нейните постановки и изводи могат да служат като основа на съвременната икономическа политика (Clark, 2000, p. IX).

3. Концептуална рамка за стопанскоисторически изследвания

Още в началото на 40-те години на XX век Й. Шумпетер отбелязва, че както всеки клон от знанието, така и теоретичният и аналитичен апарат на икономическата наука се усъвършенства и усложнява с хода на времето. В резултат на това „щастливите“ времена, когато методите и резултатите от икономическата наука са били лесно достъпни и разбираеми за всеки разумен и образован човек, са безвъзвратно отминали (Schumpeter, 1942 [2008], p. 76). Повече от 70 години след цитираното изказване на Шумпетер, аналитичният апарат на икономическата наука се е усложнил допълнително до такава степен, че дори представителите на различните направления в

самата икономическа наука не са в състояние да обхванат промените и новостите в съседни области и направления.

Как се отразява това на стопанската история? Бегъл поглед върху някои основни стопанскоисторически публикации в България показва, че ако отражението може да се обобщи с една дума, то най-подходящата като че ли е объркване. В българския случай объркването се дължи освен на общото усложняване на икономическите концепции и теории, и на факта, че след премахването на марксисткия монопол върху науката се появи разбираемо отхвърляне на значението на теорията за историята въобще.

Съществуват публикации, които могат да се определят като марксистки, но без Маркс, т.е. такива, в които много от теоретичните конструкции на Маркс имплицитно присъстват в една или друга част от изложението, но без да се декларират и съответно без специфичната теоретична дълбочина на върховете постижения на марксистката историография (виж напр: Саздов и др., 2002)³¹. В други публикации основното усилие се насочва към отхвърляне на старите марксистки постановки. Тяхната основна слабост обаче е, че в стремежа да се докаже погрешността на марксистките концепции се достига до преувеличаване на постиженията на българския капитализъм от периода 1878-1944 г. Освен това, поради факта, че те се пишат предимно от професионални историци, понякога се допускат елементарни грешки, предизвикани от незнание на основни теоретични постановки (виж напр: Тютюнджиев и др, 2011)³².

Някои от неокласическите опити за писане на стопанска история се характеризират с незрялост, непознаване на всички теоретични конструкции на неокласицизма и често с най-обикновени фактологични грешки (Кьосева, 2008)³³, докато други могат да се приемат като наистина добри образци на жанра (Иванов, 2012). Сигурно доказателство за объркването на българската стопанскоисторическа ми-

³¹ Научната коректност изисква да се спомене, че авторът на настоящата студия има известна съпричастност, макар и изключително слаба, към написването на цитирания учебник. В известен смисъл това представлява началото на търсенията му каква трябва да бъде стопанската история и какво е необходимо за адекватното ѝ писане.

³² Класическа грешка в този учебник, предизвикана от незнание на теоретични икономически концепции, е твърдението, че българите до IX век не ползвали пари, а осъществявали сделките си с крави и коне (виж: Тютюнджиев и др., 2011, с. 20). Икономистите обаче в това отношение са категорични: „...парите са всяко нещо, което се приема по принцип в замяна на стоки и услуги“ (Фридман, 1994, 29). Очевидно българите до IX век са използвали пари, но не под формата на монети или банкноти.

³³ Незрялостта и непознаването на всички неокласически теории в този учебник си личи в представянето на икономическите депресии. Там не се отбелязват причините за депресиите, не се обяснява разликата между криза (точката на пречупване от икономически растеж към икономически спад) и депресия (състоянието след кризата, преди да започне растежа). Що се отнася до фактологическите грешки, ще споменем само твърдението, че през първата половина на XX век в Сибир се „разгорява невероятна „златна треска“, никак не различаваща се от тази в Клондайк“ (Кьосева, 2008, 41). Треска в СССР и в Сибир през 30-те години на XX век, по времето на Сталин, със сигурност е имало, но не е била златна.

съл са и някои откровени научни недоразумения, които са предназначени за обучение на студенти в различни висши училища на страната. Сред тях на първо място може да се спомене учебникът „Кратка стопанска история на света“ (виж: Байков и Христов, 2009), който освен исторически грешни твърдения, като това за наличието на фашисти (а не националсоциалисти) в Германия през 30-те години на XX век (Байков и Христов, 2009, 110), в една своя част твърде подозрително прилича на лошо конспектиран превод от популярния учебник по стопанска история на Рондо Камерън и Лари Нийл (Cameron and Neal, 2002)³⁴. Другото издание в този раздел е с претенциозното заглавие „История на икономиката (теоретични аспекти)“ (Димитров, 2009). Въпреки по-голямото уважение към интелектуалните постижения на други стопански историци, авторът поднася на читателите си една лошо и претенциозно написана история, изпълнена с фактологични и печатни грешки³⁵, с неясни и странни категории и твърдения като „оптимална истина“ (стр. 134) или пък „Времето е неподвластно на конюнктурата“ (стр. 22), която в най-добрия случай може да се определи като сборник от студентски есета по геополитика. Същевременно трябва да се спомене, че картината далеч не е еднозначна. В най-новата българската историография има и безспорно качествени и ценни публикации, които се отличават с теоретична „неутралност“, която пък се компенсира от професионалния исторически подход, съчетан със здрав разум и академична добросъвестност (сред постиженията в тази посока виж напр.: Русев, 2015; Янева, 2011 и др.).

Този преглед на обръкването в писането на стопанска история при всички случаи няма претенции за изчерпателност. Публикациите по стопанска история през последния четвърт век са много повече и критичните бележки към някои от тях не се отнасят към всички. Посочените примери (особено негативните) са по-скоро илюстрация на изказаното мнение за теоретичната дезориентация. Именно по тази причина те са свидетелство за необходимостта от „рефрешване“ на теоретичния апарат на стопанските историци.

Целта на настоящата студия не е написване и предлагане на нова философия на стопанската история, а предложение за дискусия по отношение на общите теоретични инструменти, с които работи стопанската история. Тази дискусия засяга не само българската стопанскоисторическа мисъл. Хваната в стабилната и често задушаваша прегръдка на неокласицизма и клиометрията, стопанската история в световен план също има нужда от теоретично освежаване. Под теория в случая не

³⁴ В малкото посочена (ползвана или препоръчана) литература учебникът на Р. Камерън и Л. Нийл съвсем разбираемо липсва.

³⁵ Ще си позволим да посочим само две от по-фрапиращите грешки. Авторът определя Фр. Лист като привърженик на държавните протекции за селското стопанство (стр. 154), а след това пише, че Лист е съветник на обединителя на Германия Ото фон Бисмарк (стр. 155). Ако се прочете основното произведение на Фр. Лист, ще се установи, че той е привърженик на индустриалния, а не на аграрния протекционизъм, освен това, от курсовете по обща история може да се установи, че Бисмарк става канцлер на обединена Германия след обединението на Германия в резултат на Пруско-френската война от 1870-1871, а Фр. Лист се самоубива през 1846 г. – т.е. доста преди обединението на Германия.

разбираме определението, което дава Р. Лукас, а именно набор от конкретни инструменти, които, приложени в науката, работят (Lucas, 1988), а по-скоро набор от относително по-обща принципи, които дават рамка за разбирането на стопанската история, както от тези които я пишат, така и от тези, които я потребяват като читатели или като изследователи в други области на социалните науки. За значимостта на разбирането на историята заслужава да се припомни мнението на Мизес, че то е „един вид еквивалент на количествения анализ и измерването“ (Мизес, 1949 [2011], 84). Невъзможността да се измери всичко в стопанското минало определя разбирането като по-важно, а много често и като успешен заместител на клиометричните упражнения.

В следващите страници ще предложим някои от тези общи принципи, които позволяват обединението и смислената обработка на многобройните и разнообразни факти от стопанската история. Те са добре известни, но пък много често припомнянето и новото приложение на добре забравени стари истини има потенциал да даде тласък на научното развитие. Изложението не претендира за пълнота, напротив – неговото допълване тепърва предстои. Познаването на маркираните принципи е необходим фон за стопанскоисторическите изследвания, а не конкретен теоретичен изследователски инструмент, който би могъл да се прилага към миналото от рода на кривата на Филипс, коефициента на Джини и др. подобни³⁶. То няма да доведе до стандартизиране или още по-малко до идеологическо уеднаквяване на стопанската история, защото няма идеологически характер, а е по-скоро логическо по съдържанието си. При подбора на общите икономически принципи е ползвана индикаторната система за филтриране на икономическото знание в стопанскоисторическите изследвания.

3.1. Разделението на труда

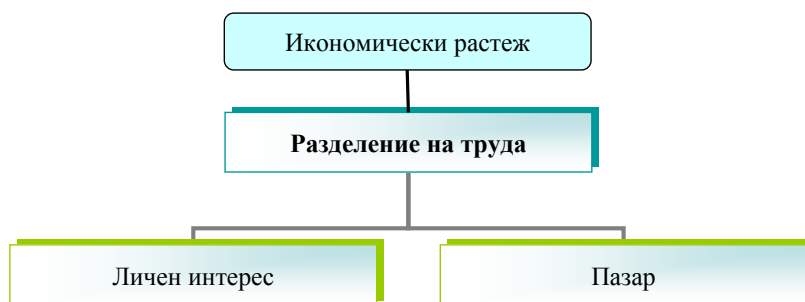
Безспорно една от най-старите теоретични концепции в историята на икономическата мисъл. Нейната същина може да се изрази с твърдението, че сътрудничеството между даден брой хора винаги е по-продуктивно от индивидуалните усилия на същия брой хора, но работещи в изолация. Това означава, че за отделните индивиди има стопански смисъл да обединяват силите си с други индивиди, дори и лично да не ги харесват или пък да нямат никакви чувства към тях. Тук може да се открие и икономическото обяснение на това защо хората образуват и живеят в някаква форма на общество – род, племе, община, държава и т.н. Заедно, при разпределение на задачите помежду си и при специализация във всяка от тях, хората постигат много

³⁶ Причината за избор на подобен подход се крие в забележката на Фр. Хайек, че когато интерпретираме действията на хора, които живеят в съвсем различна среда, най-конкретните концепции първи губят полезността си, а най-общите и абстрактните са тези, които остават полезни най-дълго (Науек, 1943 [1980]). Историята е среда, която доста се различава от нашата и затова тя има нужда по-скоро от абстрактни и общи теоретични конструкции. Те са неизбежният контекст, който може да направи миналото разбираемо.

повече повече, отколкото ако всеки върши всичко, което е необходимо за съществуването му.

Идеята се свързва обикновено с Адам Смит, но тя е развита още от Платон преди повече от 2400 години. Той обяснява появата на държавата с това, че всеки индивид самостоятелно не е в състояние да задоволява потребностите си и освен това придава на разделението на труда характер на нещо вродено в хората – един по природните си заложби е подходящ за едно, а друг за друго (Платон, 1981, 67-75). Един от най-известните предшественици на Адам Смит – Адам Фъргюсън (1723-1816) – също разработва идеята за разделението на труда няколко години преди публикуването на „Богатството на народите“. Той сочи като последица от разделението на труда подобряването на качеството на произведените стоки и увеличаването на печалбите на занаятчии и манифактуристи (Ferguson, 1767 [2010], p. 171).

Адам Смит посвещава първите три глави от „Богатството на народите“ на разделението на труда и по този начин го поставя в центъра на цялостната си система за обясняване на причините за икономическия растеж. Разделението на труда е много повече от известния пример с фабриката за производство на карфици, в която производителността на труда се увеличава неимоверно много чрез специализация, чрез спестяване на време при прехвърлянето от една операция към друга и т.н.³⁷ Разделението на труда се превръща в общ принцип, то овладява и организира пазара и личните интереси на хората и дава като резултат икономически растеж. Разделението на труда според Адам Смит е представено графично с фиг. 4.

Фигура 4. Разделението на труда в „Богатството на народите“ на А. Смит

Тезата на А. Смит по-късно е допълвана с т. нар. териториално разделение на труда (от Р. Торенс), критикувана е за това, че изхожда от нереалистични предпоставки – склонността в човешката природа „да обменя, заменя и разменя един предмет за друг“ (Смит, 1776 [2006], 19) и т.н. Под различна форма тя се възприема и доразвива от основните школи в икономическата наука. Карл Менгер например пише, че разделението на труда не може да се разглежда като най-важния фактор за стопанския прогрес. Според него то е само един от факторите за икономическото развитие на

³⁷ Примерът дори вероятно не е негов, а заимстван от Френска енциклопедия (вижм Robbins, 200, p. 129).

човечеството; сред останалите не трябва да се пропускат разбирането за причинните връзки между нещата и човешкото благоденствие и нарастващият контрол върху спрямо по-отдалечените фактори за стопанско благоденствие (Menger, 1871 [2011], pp. 73-74). Въпреки това концепцията влиза трайно в икономическата теория и начин на мислене и от тук произлиза необходимостта от нея в стопанската история.

Съществен елемент при ползването на концепцията за разделението на труда в стопанскоисторическите анализи е това да се отбележи, че има известна разлика в това как разделението на труда действа на икономическия растеж и доходите на населението преди и след Индустриалната революция. То е много по-важен фактор преди индустриализацията. Преди Индустриалната революция нарастването на доходите на глава от населението зависи много слабо от натрупването на физически и човешки капитал. Имено поради тази причина до края на XVIII век за Великобритания³⁸ основните източници за нарастване на доходите могат да се открият най-вече в специализацията (т.е. в разделението на труда). Своята роля в този процес имат и други фактори като търговията, институционалната структура, природните дадености и др., но все пак разделението на труда не трябва да се подценява (Persson, 2010, p. 22). Разделението на труда е признак за икономически напредък, но без индустриализация и в българските земи през Възраждането. Особено през десетилетията на XIX век до Освобождението (1878 г.), когато индустриализацията е едва забележима, броят на различните текстилни, металообработващи и други занаяти в основните стопански центрове се увеличава, а това е същинско задълбочаване на разделението на труда.

Относително по-слаба е ролята на разделението на труда по време на и след Индустриалната революция. Нараства значението на фактори като технологично ниво, наличие и организация на пазарите и производството и т.н. Ролята на разделението на труда като фактор на растежа не изчезва. Ясно доказателство за това е, че когато през 1913 г. Х. Форд прилага усъвършенстваното разделение на труда под формата на поточна производствена линия, той революционизира производството на автомобили. През 1913-1914 г. неговата компания произвежда средно по 800 автомобиля на ден, което прави по един автомобил от известния Модел Т на 36 секунди при 8-часов работен ден. Десет години по-късно, продължаващото усъвършенстване на разделението на труда води до увеличаване на производителността до 1 автомобил от същия модел средно на 15 секунди при същата продължителност на работния ден. Така се дава тласък на масовото производство и на разпространението на поточните линии, известни като американска система, в различни отрасли на индустрията и в различни географски райони на света (Hughes and Cain, 2007, p. 340).

³⁸ За останалите части на света по късно, в зависимост от това кога започва индустриализацията им.

3.2. Относителните предимства и заблудата на Монтен

Теорията за относителните предимства и тяхното значение във външната търговия е разработена и публикувана през 1817 г. от Дейвид Рикардо в трактата „За принципите на политическата икономия и данъчното облагане“ (Рикардо 1817 [2006]). За да изясни теорията си, Рикардо прилага нещо, което от гледна точка на съвременната икономическа теория може да се определи като модел за търговия между две държави (Великобритания и Португалия), които обменят помежду си два вида стоки (вино и сукно), от които едната има абсолютно предимство за производството на двете стоки, т.е. и двете стоки се произвеждат с по-малко разходи на човешки труд³⁹. Като прилага широко използваната в съвременното *ceteris paribus* (при равни други условия) клауза, Д. Рикардо доказва, че дори когато една държава е по-добре развита по всички показатели от друга, то пак има смисъл и взаимна изгода от свободната и неограничавана от различни митнически пречки търговия помежду им, тъй като тя може да ги направи взаимно по-богати. Това се дължи на факта, че търговията дава възможност на всяка от страните, влизащи в международен търговски обмен да се възползва от относителните си предимства и да се фокусира върху производството на едните стоки, а останалите да получи чрез обмен от други страни, които имат други относителни предимства.

Теорията на Рикардо страда от недостатъци, които са характерни за по-късната неокласическа литература. Възприемането на модел, в който съществуват само две страни, изключва възможността за разглеждане на по-сложни многостранни търговски взаимоотношения. Нереалистично е приемането за това, че двете страни търгуват само с две стоки, още повече че в структурата на модела не е вкарана възможността за различно качество на съответната стока, която се обменя. Всичко това дава основание за критики и за твърдения, че теорията е работела само по времето на Рикардо. Теорията обаче е напълно приложима към по-сложната, неформализирана и нестатична пазарна икономика на реалния свят и това се доказва от Л. фон Мизес. Той нарича теорията Закон за сдружаването на Рикардо, защото според него свободните търговски отношения помагат за осъществяване на международното разделение на труда, за взаимните печалби на двете страни и по този начин за „прогресивното засилване на човешкото сътрудничество“ (Мизес, 1949 [2011], 182-183). В чисто исторически план теорията на Рикардо не може и не бива да се приема като

³⁹ Теорията на Рикардо за относителните предимства дава интересен образец за взаимоотношението *икономическа теория-стопанска история*. Конкретният пример за Великобритания и Португалия, които обменят две стоки – вино и сукно – е заимстван от действителността. През 1703 г. Португалия и Англия сключват договор, по силата на който Португалия получава право на привилегиран достъп за вината си на английските пазари, а Англия от своя страна получава привилегиран достъп до пазарите на Португалия за сукното си (Findlay and O'Rourke, 2007, p. 252). Договорът е изцяло в духа на меркантилизма, докато Рикардо използва някои от неговите черти, за да докаже ползата от свободната търговия, т.е. икономическата теория стъпва на известни факти от стопанската история като увод, просто защото те са добре познати на обществото; от самите факти обаче не се извличат теоретични обобщения.

единствен критерий за анализ на външната търговия. Тя се влияе съществено и от цялостната стопанска политика на отделните правителства, а самата стопанска политика не се ръководи единствено от икономически критерии.

Изведена до същностното си съдържание теорията на Рикардо гласи, че свободния обмен носи печалба и на двете страни в операцията. На тази идея противостои друга, която е не по-малко популярна и която се нарича понякога заблудата на Монтен (Montaigne fallacy – виж кратко изложение за нейната същност и произход в: <https://bastiat.mises.org/blog/montaigne-fallacy>). В чистия си вид тя гласи, че при обмен печалбата на един е загуба на друг. Това виждане стои в основата на всяка меркантилистка и протекционистична политика, тъй като идеята и на двете е да се натрупа богатство за сметка на друг и да се издигнат предпазни стени, които да не позволяват другите да трупат богатство, защото това трупане няма как да стане, освен за сметка на нас. Още в зората си класическата политическа икономия отблъсква тази заблуда. Така в „Богатството на народите“, когато разглежда търговията между града и селото Адам Смит пише, че не бива да се смята, че „изгодата за града е загуба за селото“ (Смит 1776 [2006], 359).

Популярността на заблудата на Монтен е обратно пропорционална на истинността ѝ. Ако нейната логика беше вярна, то не би следвало да очакваме едновременно натрупване на богатство и увеличаване на доходите и жизнения стандарт на големи маси от населението. Това няма как да се случи, понеже забогатяването на една нация, индивид, фирма и т.н. би трябвало да става за сметка на намаляването на богатството на друг, т.е. общата сума на богатството би трябвало да е една и съща. А нещата очевидно не стоят така. През последните двеста-двеста и петдесет години богатството определено се увеличава с огромни темпове. Отричането на истинността на заблудата на Монтен не означава отричане на възможното ѝ прилагане в стопанската практика. В действителност напълно е възможно едно подробно проучване да докаже, че това е преобладаващата през вековете доктрина. Тук се отхвърля по-скоро ползването ѝ като критерий за оценка на стопанска или друга политика.

Изборът на една от двете концепции за анализ на фактите от стопанската история предопределя резултатите и най-вече оценките и внушенията, до които ще достигне съответното стопанскоисторическо изследване⁴⁰. В българските стопанскоисторически изследвания поради ред причини положителното отношение към протекционизма е преобладаващо. Сред имагинерните и доста често политически обусловени обяснения за приемането на заблудата на Монтен могат да се срещнат: възприемането му като форма на икономически патриотизъм, загрижеността за родното производство, защитата от чуждите империалисти, които се стремят да ограбят богатствата на страната, и т.н.⁴¹ Разумното обяснение на българския сто-

⁴⁰ Това твърдение се отнася най-вече за стопанскоисторическите изследвания, които са наточени с желание да покажат на политиците „правилната“ политика, т.е. носят определени нормативни послания за добро и лошо.

⁴¹ Дори сред оправдано най-авторитетните имена на българската стопанскоисторическа мисъл заблудата на Монтен е ясно разграничима (виж: Беров, 1999, 414). Затова си заслужава да се припомнят думите на Хенри Хазлит, че специфичните интереси на отделни производи-

пански протекционизъм се състои по-скоро в това, че около страната след нейното освобождение и великите сили, и съседите са в една или друга степен меркантилисти и протекционисти. В тази ситуация, дори да има добро желание, е много трудно да се провежда различна външнотърговска политика.

Естествено, в стопанската история не може да се открие чист вид на свободна търговия или на изцяло затворено стопанство без абсолютно никакви контакти с останалия свят. Смисълът от познаването и ползването на двете теоретични концепции се състои, първо, в откриването на водещите мотиви за въвеждането на даден протекционистичен закон или митническа тарифа. На второ място, те могат да обяснят кога и коя стопанска политика има в себе си дългосрочния заряд да води до икономически просперитет и коя може да даде краткотраен растеж, но в дългосрочен план е неефективна.

3.3 Спонтанният ред

Концепцията за спонтанният ред е една от трайно присъстващите идеи в историята на икономическата мисъл. Тя може да бъде открита в идеята на Адам Смит за невидимата ръка (спомената само веднъж в най-известното му произведение), която подрежда стопанството по благоприятен за обществото начин, въпреки че отделните актьори в него преследват свои интереси. В годината на издаване на „Богатството на народите“ френският философ и просветител Етиен Боно дьо Кондияк публикува трактат, в който описва появата на пазара като спонтанен процес (Condillac, 1776 [2008], 111). Идеята за спонтанния ред е видима и в обяснението на Карл Менгер за произхода на парите, пазарите, държавата, разделението на труда и т.н. (Menger, 1883[2011], pp. 156-158). Спонтанният ред играе основна роля и в икономическата философия на Фр. Хайек⁴², който отбелязва, че парите и цените позволяват на човек да постигне неща, които желае, въпреки че нито парите, нито ценовата система са възникнали с тази цел (Науек, 1944, р. 28-29). Концепцията за спонтанния ред е една от основополагащите идеи въобще на австрийската школа в икономическата мисъл (Holcombe, 2014, pp. 2-6). Теорията за спонтанния ред гласи, че има важни стопански институции, които са създадени от човека, но не са резултат от нечие лично съзнателно и целенасочено действие, а от дълга, спонтанна, неконтролирана

тели, отрасли и т.н. могат да измислят най-изкусни причини, с които да оправдаят нуждата от особено внимание към тях (Hazlitt, 1946 [1979], р. 90). Впрочем защитата на протекционизма в индустрията или селското стопанство от страна на университетски преподаватели и пренебрегването на собствения им бранш е трудно обяснимо. Логически последователната позиция на университетския преподавател, който защитава протекционизма, е да желае и защитата на родното производство в сферата на образованието чрез класическите форми, като например ограничаване на свободното пътуване и обучение на български студенти в чужди висши училища, които са субсидирани от съответните чужди държави и които прилагат нелоялна конкуренция.

⁴² По-подробно за икономическата философия на Хайек виж: Неновски, 1999

от никого еволюция. Функционирането на тези институции зависи от действието на хора, които не са водени от желанието да запазят съществуването им.

Спонтанният ред не бива да се бърка с ролята на случайността, която в стопанската история също е важна. В известен смисъл, като случайност може да се определи „победата“ на Дън Сяо Пин срещу т. нар. „банда на четиримата“ през 70-те години на XX век в Китай. Тя не следва от никаква закономерност. Тази победа обаче предопределя началото на пазарните реформи в Китай и превръщането му в световен икономически лидер (Заостровцев, 2014, 114). Случайността е единичен акт, докато спонтанният ред в хода на времето, чрез действието на принципа опит-грешка, изглажда ръбовете на случайностите и дава резултати, които стимулират икономическия растеж.

Освен това, трябва да се отбележи, че спонтанният ред не се отнася само за икономическата наука, а за цял ред явления в живота на обществата. Един от класическите варианти за спонтанна поява, която е от изключителна полза на хората, е езикът. Като средство за общуване той не е измислен или планиран от никого, а се е развил с течение на времето от най-примитивните до съвременните си усложнени форми на изразяване. В стопанската сфера класически израз на спонтанен процес е появата на парите – те също не са измислени от никого, а са от изключителна важност за човешката цивилизация, защото позволяват осъществяването на широка търговска обмяна, а оттук – и на разделението на труда. Спонтанно възникнала, а не предварително разработена като система и процес е и пазарната икономика. Спонтанното възникване на дадена институция не противоречи на възможността за по-сетнешното ѝ целенасочено манипулиране от страна на властта.

Теорията за спонтанния ред, който дава положителни резултати без целенасочено ръководство на мъдър и всезнаещ ръководител, е в противоречие с интересите на политическите класи от всякакъв вид и калибър. Тя не дава бързи и лесни отговори, не се движи по линията на елементарната конструкция – *ако А, то В...* – а внушава несигурност, изисква осъществяването на логически връзки и разсъждения за комплексни феномени и може да се характеризира като политически некоректна. Именно поради това тя не се харесва на вижданията на плановиците, според които всичко в икономиката може да се конструира – така, както инженерът конструира машина; тя не се харесва и на интересите на демократично избрания политик, защото му казва, че има неща, които ще станат по-добре, ако не се меси в тях. Популярността на различните конспиративни теории в икономиката, политиката, обществото и т.н. също се поддържа от неприемането или неразбирането на идеята за спонтанния ред⁴³.

⁴³ Може би първата за България книга, която след 1989 г. „разкрива“ конспиративни теории, е публикувана през 1990 г. Нейният автор, съвсем в духа на конспиративните теории, се насочва първо към разкриване на конспиративната структура, която управлява парите на света. След това са разкрити и организациите, които целят да установят единно управление на света – Съвет за чуждестранни връзки и Трилаторална комисия. Любопитно е, че авторът, който от една страна се обявява срещу централизирането на световното управление в една свръхдържава, от друга се обявява за това само държавата да контролира паричното предла-

Всъщност обаче „идеалът“ за осъзнат контрол над социалните феномени има най-силно влияние в мейнстрийм икономиката (Hayek, 1944, p. 34). Причината може лесно да се открие с прилагането на вижданията на школата за обществен избор. Икономистите от мейнстрийма не са ангели, а са хора, които преследват собствените си интереси, и като такива те имат една много важна и простичка задача – трябва да оправдаят работните си места като съветници на хората от властта или пък като част от управляващия елит. Те го правят с непрекъснатите уверения, че икономическата наука е в състояние да даде отговор на всеки социален проблем, че всичко може да се планира и регулира и че точно те са хората, които знаят как да стане това. Така простичката логика е следната – колкото повече регулации и по-малко спонтанен ред, толкова повече работни места за хората, които „знаят“ какво и как да регулират; с колкото повече социални проблеми се натоварва държавата, толкова повече хора са необходими за „усъвършенстването“ на данъчната система, за планиране на приходите и разходите, за научното организиране на администрацията и т.н. Един икономист извън мейнстрийма допълва и доизяснява казаното дотук с думите: „Развитието на икономиката като професия е плод на интервенционизма“ (Мизес, 1949 [2011], 859). В края на живота си Р. Коуз също отбелязва, че икономическата наука се е отдалечила от реалната икономика, че нейните усъвършенствани абстрактни модели не могат да служат на предприемачите и мениджърите и по този начин „Икономиксът се превръща в удобен инструмент, който държавата използва за управление на стопанството, вместо да е инструмент, към който публиката се обръща за просвещение за това как работи икономиката“ (Coase, 2012) Концепцията за спонтанния ред връща икономическата наука към корените ѝ от времето на Адам Смит като морална философия. Тя е в състояние да излекува икономистите от комплекса на „спасителя“ и да ги върне към, на пръв поглед, по-скромната, но в същото време по-важна задача да предупреждават хората, че има неща, които не могат да се случат, че ако дадени неща се случат, за това рано или късно ще се плати цена.

Понятието за спонтанния ред е необходимо и за стопанскоисторическите изследвания. Чрез него могат да се обяснят както конкретни събития от новата и по-старата стопанска история, така и доста по-комплексни процеси. Спонтанният ред често намалява тежестта на историците в очите на обществото, защото те понякога не могат да отговорят на безсмислени въпроси от рода на *кой/кога създаде ..., кой е първият ...?* Отговор на подобни въпроси просто не може да се даде в случаите, когато се отнасят за спонтанно възникнали процеси или факти, които са резултат от дълга, неконтролирана еволюция. Краткият отговор „не знам“ учи историците на скромност, а дълготното обяснение за значението на спонтанните процеси може да научи някои от членовете на обществото на търпение.

гане, което е една от най-висшите форми на централизиране (Николов, 1990). Около две десетилетия по-късно тези идеи, под една или друга форма, навлизат в политическото говорене и в политическата идеология на представена в българския парламент партия. От гледна точка на анализирания от нас проблем за спонтанния ред трябва да се обърне внимание на вярата в това, че ограничен кръг от хора са в състояние да управляват света.

В по-новата история като спонтанен процес може да се определи възникването на кредитните карти. Различни форми на кредит са известни още от дълбока древност. През XIX век те се разширяват. Собствениците на отделни магазини започват да позволяват на клиенти, които към момента на покупката не разполагат с налични пари, и в които имат доверие да закупуват определени стоки, които се заплащат по-късно. Тази практика през XX век в САЩ се усъвършенства, като вече магазини, бензиностанции и т.н. издават различни кредитни карти за клиентите си. След установяването на тази практика, към края на 50-те години на XX век, предприемачите постепенно осъзнават предимствата на това клиентите да разполагат само с една кредитна карта, с която да пазаруват от различни продавачи, да закупуват различни услуги и т.н. Така специфичните за даден магазин карти постепенно изчезват, за да дадат път на днес популярните и масово ползвани Visa, Master Card и др. (Holcombe, 2014, p. 5). В синтезиран вид историята на кредитните карти повтаря историята на възникването на парите въобще. По подобен начин съвременните компютри не са се появили като продукт във вида, в който го познаваме и ползваме, а са резултат от дълга верига разнообразни открития и техните усъвършенствания, направени от различни хора, в различни държави, с различни цели, някои от тях изобщо без да са си поставяли за цел разработването на компютри, таблети, смартфони и др. подобни. Точно такива са например откритието на възможността за генерация и пренос на електричество, на производството на пластмаса и т.н., и т.н. Историята на технологията е пълна с илюстрации на спонтанния исторически процес. На практика е невъзможно откритията да се планират предварително от единен ръководен център и да се осъществят от технически грамотни изпълнители, които чакат и изпълняват заповеди.

3.4. Институциите

Под институции в съвременната икономическа теория не се разбират различните държавни или общински, административни или политически органи като парламент, Министерски съвет, министерства, съд, прокуратура, комисии, агенции и др. подобни. Съгласно въведеното от Д. Норт определение, институциите са правилата на играта. С други думи, институциите включват формалните и неформалните норми и правила в обществото, както и контролът върху изпълнението им. Формалните норми – това са закони, конституции, административни правилници, регламенти и т.н., които могат да се променят много бързо и относително леко. Неформалните включват традиции, обичайни норми и разбирания, които не се променят бързо и лесно, понеже са плод на дълга еволюция и са вградени в културата и начина на мислене на дадено общество (North, 2005, pp. 48-64). Поради различния темп на промени между формални и неформални институции може да се появи несъответствие и напрежение, което спира или затруднява икономическото развитие на дадено общество. В случаите пък, когато неформалните правила легитимират или съответстват

на формалните, то поставянето в действие на правилата изисква минимални разходи (Boettke, 2012, pp. 152-153).

Освен това, Винсент Остром разработва идеята за т. нар. полицентричност при управлението и при вземането на решения, при която съществуват няколко центъра, които могат да вземат решения за управление на местни ресурси. Тези центрове не зависят от единен ръководен орган и, понеже познават местните условия, са в състояние по-добре да вземат адекватни решения и да управляват общи ресурси по-добре от частната инициатива и от държавата. Основният извод, до който той, заедно със съпругата си Елинон Остром, достигат, е, че не трябва да се налага и прибягва само до един-единствен модел на собственост и/или контрол от страна на правителството и държавата (Pennington, 2012, p. 36).

Една от най-важните институции, които имат пряка връзка с икономическия растеж, е правото на собственост и неговата защита. При ефективна защита на правото на собственост и при ограничаване на грабежите и произволите от страна на различни власти или от други грабителите се създават стимули за стопански напредък. Не случайно през XIX век, когато Османската империя прави първите стъпки по пътя на модернизацията си, една от най-важните мерки е свързана с ограничаване на произволите и защита правото на собственост. Важно е да се подчертае, че правата на собственост не включват само частната собственост, макар че тя със сигурност е най-важната. Още Жан-Батист Сей отбелязва, че политическата икономия не се занимава с произхода на правото на собственост, но го признава за най-важното условие за увеличаване на богатството (Say, 1803[1971], p. 127). В изследването си посветено на причините за уникалното забогатяване на Западния свят след XVIII век, Д. Норт и П. Томас твърдят, че в неговата основа стои ефективната стопанска организация, която включва такова институционално устройство и „права на собственост, които създават стимул за насочване на индивидуалните стопански усилия и дейности“ и по този начин носят едновременно частна и обществена печалба (North and Thomas, 1973, p.1). В така цитирания израз не става дума за частна или някаква обществена собственост, а за такава защита на правата на собственост, която носи частна и обществена печалба. Елинон Остром, на базата на многобройни изследвания върху управлението на различни видове обща собственост, се обявява против т.нар. *panacea trap*, т.е. срещу универсалните рецепти. Тя е убедена, че не може да се твърди, че държавната, общинската или частната собственост винаги, навсякъде и върху всичко са най-доброто икономическо решение (Ostrom, 2012, p. 70).

Важността на институциите в икономическата теория се определя от това, че те имат решаваща роля за създаването на стимули за икономически растеж, за предприемачество, за технически открития и различни производствени, търговски и организационни нововъведения. От друга страна институциите могат да създадат и стимули, които не водят до икономически растеж, а стимулират поведение, което се характеризира с безотговорност, липса на стопанска инициатива и т.н. Не по-малко значение имат институциите за обяснението на това защо оцеляват и съществуват продължително икономики, които демонстрират системни проблеми и

продължително показват лоши икономически резултати. При отговора на този въпрос, в теоретичната конструкция на институциите, е въведена идеята за т. нар. *path-dependence*, т.е. за зависимостта на общества и икономиките и най-вече на техните институции от миналото им, от начини на мислене и реагиране на промени, които са възприети и които не се променят автоматично при наличие на нови обстоятелства. Често решения, които са изглеждали незначителни към момента, в който са вземани, имат дългосрочни непредвидими последици, от които е много трудно да се избяга (North, 1990, pp. 92-93).

Институционалният анализ дава интересни и важни перспективи пред стопанскоисторическите изследвания в България, макар че не е много популярен. Класически (и донякъде изолиран) пример за значението на правилата на играта в икономиката и в стопанската история на България, за съществуването на т. нар. *path-dependence* и за това, че каквато и да е собственост не трябва да се приема като абсолютна във всички условия и навсякъде, дава проучването на М. Димитров за първия Закон за наследството, приет през 1890 г. в България (Димитров, 2008, 223-230). Приемането на този закон (формална норма) е пряко приложение на принципи за неприкосновеност на частната собственост, които са реципирани от Западна Европа. В частната собственост, разбира се, няма нищо лошо, но прякото приемане на всички постановки от чужди култури и традиции противоречи на българското обичайно право (неформална норма) за наследяване, което от своя страна довежда до обществено напрежение и до ускоряване на раздробяването на поземлената собственост в дългосрочен план. А това пък затруднява икономическото развитие на страната. От друга страна, независимо от недостатъците му, законът не претърпява съществена промяна, въпреки че недостатъците му са достатъчно видими за всички, което е явна проява на *path-dependence*. Една институция като закона за наследството, независимо, че има отрицателни последици, си остава дълги години част от стопанския и социален живот на страната.

3.5 Предприемачи и предприемачество

За създател на термина предприемач (*entrepreneur*) се смята Ричард Кантилон, който в началото на XVIII век описва предприемача като фермер, който наема земя за фиксирана рента без да е сигурен дали ще получи печалба от обработката и продажбата на произведенията ѝ. По подобен начин, според него, предприемачи са манифактуристи, търговци на едро или дребно и др. Основната им характеристика е, че те се опитват да предвидят бъдещото търсене на стоките, които изработват или купуват, за да препродадат, но не могат да са сигурни за резултатите от дейността си (Cantillon, 1755 [2012], pp. 73-77). Впоследствие концепцията за предприемача е развита и наложена в икономическата теория от икономисти като Жан-Батист Сей, който асоциира предприемача със стремежа за печалба и според който предприемачите са много по-важни за икономиката на дадена страна от интелектуалците (Say, 1803 [1971]), от Й. Шумпетер, според когото предприемачът е главен двигател на т.

нар. творческо разрушение, което пък е характерно за динамиката на капиталистическото общество (Schumpeter, 1942 [2008], pp. 81-83), от И. Кирзнер, който обръща внимание на способността на предприемача да улови възможността за печалба, за което пък не се изискват никакви ресурси, а наблюдателност и възможност да се видят неща, невидими за масата (Kirzner, 1973) и др. Отново според Шумпетер, предприемачи могат да се появят от всяка социална прослойка или група, т.е. в тази област няма социална обусловеност или още по-малко – предопределеност.

На базата на тези и други определения и характеристики може да се твърди, че предприемачеството е широка концепция, която не е свързана само с икономиката или по-точно, която може да се разглежда като осъществяване на икономически принципи в сфери, които не са директно свързани с бизнеса. То включва откриването на възможност за печалба и съответните действия за нейното осъществяване. Възможностите за печалба, в зависимост от институционалната структура на дадено общество, могат да се открият предимно в политиката, в армията или пък в администрацията, а не в търговия, производство или други подобни дейности. Ако към това виждане за предприемачеството трябва да се приложи мисълта на Сей за обществената полза от предприемачите, то е необходимо уточнението, че такава може да има само от предприемачи, които не са свързани с политика или администрация, а с реалното подобряване на жизнения стандарт на хората.

Концепцията за предприемача и предприемачеството трудно се вмести в стандартните неокласически модели, но за сметка на това е съвместима с виждането за спонтанния ред и ползите от него. Много често предприемаческата активност е тази, която, без да си го поставя за цел, създава позитивни стопански резултати. Възможностите, които се откриват и начинът, по който ще реагират предприемачите на тях, не могат да се планират или да се сведат в някаква конкретна времева рамка. Дори и в литературата, която се опитва да обобщи качествата, които са необходими на предприемачите, се сочат черти, някои от които не могат просто да се научат – наблюдателност и способност да се откриват за задоволяване на пазарното търсене, усет към иновативни идеи и др. (Dentchev, Velpen and Izquierdo, 2013, p. 97). Тъй като във всяко общество хората, способни да виждат това, което останалите не виждат, са ограничен ресурс, наличието на повече политически предприемачи, например, е ясен сигнал за стагнация на самото общество и за ограничен капацитет за икономически растеж. Ако способните млади хора избират политиката пред бизнеса, очевидно самата политика гарантира по-добър жизнен стандарт и перспективи в сравнение със стопанските дейности.

Интересна и важна задача на стопанскоисторическите изследвания е да установят какъв вид предприемачество преобладава в дадено общество през даден период. Това до голяма степен може да обясни дългосрочното икономическо представяне на това общество. Например, в периода на създаването ѝ, в Османската империя видимо преобладава военното предприемачество, което се насърчава и от държавните органи. Службата в армията, старателното и инициативно изпълнение на военните задължения гарантира на спахиите (основната конна армия в империята) участие в подялбата на евентуалната плячка и възможност за увеличаване на доходите. Ня-

колко години след Освобождението на България бъдещият министър-председател Иван Евстратиев Гешов (и ученик на Стенли Джевънс) пише статия със заглавие „Чиновническият пролетариат“. В нея той се обявява срещу създаването на прекалено много гимназии в страната. Основният аргумент за това на пръв поглед странно искане е, че по този начин се увеличава броят на кандидатите за чиновници, които трудно си намират друга работа и стават контингент на различните политически партии (Гешов, 1886). Пак в края на XIX в. Григор Начович пише, че повечето от завършилите земеделското училище в Садово не стават земеделци, а се насочват към чиновническа кариера. Това го води до извода, в който правилното прилагане на икономическия начин на мислене е очевидно:

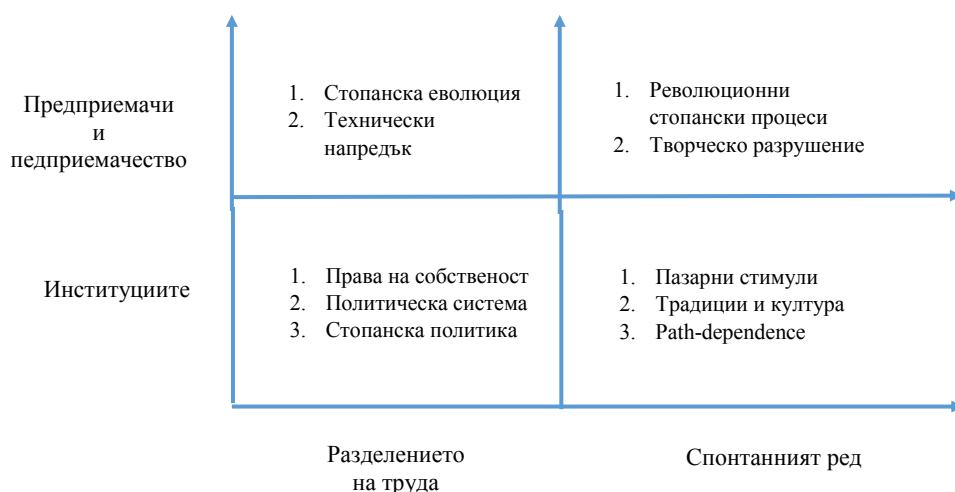
„Следователно, ние нямаме нужда от училища, **които да произвеждат директори** [курсивът мой, П. П.], понеже в страната няма пазар за такава стока, освен в канцелариите“. (Начович, 1902, 149)

И двамата автори с основание критикуват организацията на образователната система за тези резултати. Основният проблем обаче се състои в това, че още през първите десетилетия след Освобождението административната и политическата кариера изглеждат доста атрактивни за младите хора. Поради това и предприемаческите им усилия се насочват натам.

* * *

Разгледаните в тази част елементи от концептуалната рамка на стопанскоисторическите изследвания могат да се обобщят от гледна точка на динамиката в развитието на световното стопанство през вековете. Комбинацията и взаимодействията между тях до голяма степен представят двигателя на икономическия напредък. Във фиг. 5 е направен опит да се синтезират и представят графично взаимодействията на основните елементи. Този опит има временен характер и подлежи на допълване и доразвитие, напълно възможно е при по-нататъшни изследвания да се появят нови структурни части и да отпаднат някои от съществуващите.

Във фигурата на абцисата са разположени разделението на труда (което включва и теорията за относителните предимства) и спонтанният ред, а на ординатата – институциите и предприемачите. Благоприятното съчетание на различните елементи е в състояние да приведе статичните стопански системи в движение. Необходимо допълнение към посочените елементи е наличието и ролята на идеите. Макар и косвено, те присъстват във всяка от посочените комбинации.

Фигура 5. Еволюционна схема за стопанската динамика

III. Заключение бележки

Според Д. Маклоски всяка икономическа статия трябва да мине през един много важен тест, който се състои в отговора на въпроса „Е, и?“. Ако тя не може да даде отговор на този въпрос, то не си заслужава да бъде написана, а още по-малко пък да се губи ценно време в четенето ѝ. Така че в заключителните бележки през този тест трябва да премине и настоящата студия.

Значението на представената студия може да се търси на две смислови нива. На по-генерално ниво – чрез нея се цели по-скоро поставянето на някои съществени, принципни въпроси. Нека погледнем някои от тях. Какъв е смисълът от икономическата теория и от стопанската история? При условие, че икономическият живот със сигурност е съществувал и ще продължи да съществува без икономисти, а икономистите пък могат без стопанска история ... Дали съществуването на тези две обширни научни области не обърква повече, отколкото обяснява? Дали съществуването им не е вариант на path-dependence, т.е. да се оправдава само от стремежа на тези, които ги практикуват, да оправдаят заплатите си и да защитят работните си места? Дали прекаленото познаване на историята не води до фатализъм и не обезсърчава появата на нови идеи и практики? Ако всичко, което е било ще бъде (Еклесиаст), то има ли смисъл да се учи каквото и да е от това, което е било? Дали, ако се приеме, че миналото не предопределя бъдещето, не се намалява стойността на историческите изследвания, понеже икономическата теория все пак си поставя за цел да има известна сила на предсказване? Всички тези въпроси не се задават често (поне гласно), навярно защото не могат да получат категоричен, еднозначен и честен отговор. Дълбоката ми убеденост е, че икономическата теория и стопанската

история се осмислят взаимно и че съвместните усилия на практикуващите ги ще дадат възможност на всеки индивидуално да достигне до своя отговор на горните въпроси. Разказът за минали грешки и предупреждението за възможни бъдещи грешки е разумна, макар и скромна задача, която двете науки имат в съвременето.

В едно свое есе Фр. Хайек отбелязва, че политическите виждания на масата от хората са оформени от стопанската история, дори и да не са прочели една книга по този въпрос и да не знаят името на един стопански историк (Науек, 1991, р. 59). Това става посредством вестници, радио, политически речи, филми и т.н. и поради това всъщност политическите убеждения се формират от митове. Подобно твърдение може да се изкаже и за икономическите знания, които има в масата на обществото. Затова като друга важна цел на двете науки може да се посочи образователната. А нали е известно, че познанието на истината може да ни направи свободни.

Второто смислово ниво на студията е по-конкретно, до известна степен – практическо. То касае въпроса как и кои теоретични концепции на икономическата наука трябва да се ползват в стопанската история. В него също има определени рискове. Изложение, което е посветено на отношенията между две науки, винаги носи опасността да се посрещне с неодобрение и от двете страни. Все пак трябва да се отбележи, че между тях няма остър конфликт от типа на известния *methodenstreit* между индуктивизъм и дедуктивизъм, между емпирични и теоретични методи на изследване. Освен това, икономическата теория със сигурност е много по-сложна и всеобхватна материя от представеното тук. Тя не може да се обобщи и представи в рамките на няколко страници. Стопанската история също има своята дълга история на постижения, които не трябва да бъдат подценявани. Първенстващата роля на икономическата теория в стопанскоисторическите изследвания е вън от съмнение, както обаче вън от съмнение е и нуждата от преодоляване на негативния икономически империализъм. Историцизмът на историческата, но и на икономическата наука, е в противоречие и с икономическия, и с историческия начин на мислене, затова и стопанската история само може да спечели, ако го ограничи. Разработването на критерий за оценка на икономическите теории от гледна точка на приложимостта им в стопанската история и с посочването на някои от подходящите теоретични концепции е пръв опит в тази посока. Като такъв, той вероятно страда от определени недостатъци, непълноти на обосновката и т.н. Все пак надеждата на автора, е че така се поставя началото на дискусия и по-нататъшно изследване по този проблем сред професионалната общност.

ЛИТЕРАТУРА:

1. **Байков, Б., и П. Христов (2009)**, Кратка стопанска история на света. Велико Търново: Издателство „Фабер“.
2. **Беров, Л., (1999)**, Стопанска история. Икономическо развитие на света от древността до наши дни. Трето издание, София: *Планета 3*.
3. **Бицилли, П., (1994)**, Очерци върху теорията на историческата наука. София: Издателство на Българската академия на науките.
4. **Блауг, М., (2005)**, 100 великих экономистов до Кейнса. Санкт-Петербург: Экономическая школа.
5. **Гешов, Ив. Евстр., (1886)**, Чиновническият пролетариат. В: *Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, кн. 19-20, стр. 118-133.
6. **Данаилов, Г., (1906)**, Основни начала на Политическата икономия. Пловдив, издание и печат на Хр. Г. Данов.
7. **Демостенов, С., (1942)**, Лекции по политическа икономия. София, издава и доставя Стоил Ив. Сукманджиев.
8. **Джонсън, П., (2010)**, История на американския народ. София: Издателство „Рива“.
9. **Димитров, Д., (2009)**, История на икономиката (теоретични аспекти). Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“.
10. **Димитров, М., (2008)**, Търновската конституция, законът за наследството от 1890 г. и състоянието на поземлената собственост в България. В: сб. „130 от Руско-турската освободителна война (1877-1878 г.) и възстановяването на българската държавност“, София: Университетско издателство „Стопанство“.
11. **Долински, Н., (1937)**, Курс по Политическа икономия. Варна: издава Студентското дружество „Христо Ботев“ при Висшето търговско училище – Варна.
12. **Заостровцев, А., (2014)**, О развитие и отсталости. Как экономисты объясняют историю? Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге.
13. **Иванов, М., (2006)**, Какво би станало ако ... Конструирание на хипотезата „развитие без Освобождение“. В: *Балканският 19 век. Други прочити*. София: Издателство „Рива“.
14. **Иванов, М., (2012)**, Брутният вътрешен продукт на България 1870-1945. София: Издателство „Сиела“.
15. **Капелюшников, Р., (2013)**, Поведенческая экономика и „новый“ патернализм. В: *Вопросы экономики*, кн. 9, с. 66-90.
16. **Кареев, Н., (2010)**, Историология. Теория исторического процесса. Издание второе. Москва: Книжный дом „Либроком“.
17. **Колев, Цв., (2011)**, Основи на общата теория за стопанството. Пловдив: Европейски колеж по икономика и управление.

18. **Кьосева, Н., (2008)**, Стопанска история. София: Издателство на Нов български университет.
19. **Лакомб, П., (2011)**, Социологические основы истории. Москва: Книжный дом „Либроком“.
20. **Лилиенфельд-Тоаль, П. Ф., (1872 [2011])**, Мислы о социальной науке будущего. Человеческое общество как реальный организм. Издание второе. Москва: Книжный дом „Либроком“.
21. **Лоу, Дж., (1750 [2012])**, За парите и търговията. София: ИК „Рата“.
22. **Маркс, К., (1975)**, Капиталът, т. 1. София.
23. **Маркс, К и Ф. Енгелс, (1848 [1999])**, Манифест на Комунистическата партия. София: издателство „ГАЛ-ИКО“.
24. **Мизес, Л., (1949 [2011])**, Човешкото действие. Трактат по икономика. София: Издателска къща „МАК“.
25. **Миркович, К., (2009)**, Стопанство и икономика. София: Университетско издателство „Стопанство“.
26. **Миркович, К., (2011)**, Динамика на икономическата система. София: Издателски комплекс-УНСС.
27. **Мишайков, Д., (1942)**, Основни начала на политическата икономия. Трето издание. София.
28. **Младенова, З., (2005)**, XX век и еволюцията на икономическата теория (Неокласическа теория: развитие на микроикономиката). В: *Икономическа мисъл*, кн. 5, с. 3-23.
29. **Начович, Гр., (1902)**, Няколко думи по земледелието у нас и в чужбина. София: Ив. П. Даскалов и Сие.
30. **Неновски, Н., (1999)**, Икономическата философия на Фр. Хайек (100 години от рождението му). София: *Дискуссионни материали*, БНБ, 8.
31. **Николов, Н., (1990)**, Световната конспирация. София: Университетско издателство „Климент Охридски“.
32. **Платон (1981)**, Държавата. Второ издание, София: Издателство „Наука и изкуство“.
33. **Поланьи, К., (1947 [2013])**, О вере в экономический детерминизм. В: *Избранные работы*. Москва: Издательский дом „Территория будущего“.
34. **Поланьи, К., (1957 [2013])**, Экономика как институционально оформленный процес. В: *Избранные работы*. Москва: Издательский дом „Территория будущего“.
35. **Попър, К., (2000)**, Нищета на историцизма. София: Издателство „Рива“.
36. **Рикардо Д., (1817 [2006])**, За принципите на политическата икономия и данъчното облагане. София: ИК „Рата“.
37. **Русев, Ив., (2015)**, Търговската модерност на Българското Възраждане като култура и практика. Изследване и извори. Велико Търново: Издателство Ровита.
38. **Саздов, Д., и др., (2002)**, История на националното и световното стопанство. София: Университетско издателство „Стопанство“.

39. **Спасов, Тр., Тр. Атанасов и др., (2008)**, Основи на икономическата теория. София: Университетско издателство „Стопанство“.
40. **Тютюнджиев, Ив. и др., (2011)**, Стопанска история на България. Велико Търново: Издателство Ровита.
41. **Фридман, М., (1994)**, Немирството на парите. Епизоди от монетарната история. София: ИК „Дамян Яков“.
42. **Цанков, А.Л., (1930)**, Политическа икономия. София: Книпеграф.
43. **Шмоллер, Г., (2012)**, Справедливость в народном хозяйстве. Разделение труда. Издание второе. Москва: Книжный дом „Либроком“.
44. **Шмоллер, Г., (2012)**, Народное хозяйство. Наука о народном хозяйстве и ее методы. Издание второе. Москва: Книжный дом „Либроком“.
45. **Янева, Св., (2011)**, Българи – откупвачи на данъци във фискалната система на Османската империя. Към историята на българския делови и социален елит през XIX век. София: Издателство на Нов български университет.
46. **Acton, J., (1988)**, Essays in Religion, Politics and Morality. Selected Writings of Lord Acton, edited by J. Rufus Fears, Vol. III. Indianapolis: Liberty Fund.
47. **Alter, M., (1982)**, Carl Menger and „Homo Oeconomicus“: Some Thoughts on Austrian Theory and Methodology. In: *Journal of Economic Issues*, vol. 16, N. 1 (March 1982), pp. 149-160.
48. **Bastiat, F., (1996)**, Economic Sophisms. Introduction by Henry Hazlitt. Foundation for Economic Education.
49. **Bastiat, F., (1848 [1996])**, *Economic Harmonies*. Available from: <http://www.econlib.org/library/Bastiat/basHar1.html>.
50. **Becker, G., (1976)**, The Economic Approach to Human Behavior. Chicago: The University of Chicago Press.
51. **Becker, G., (1993)**, Economic Imperialism. In: *Religion & Liberty*, Vol. 3, N. 2, March and April 1993. Available from: <http://www.acton.org/pub/religion-liberty/volume-3-number-2/economic-imperialism>
52. **Boettke, P., and E. Lopez, (2002)**, Austrian Economics and Public Choice. In: *Review of Austrian Economics*, 15, 2/3, pp. 111-119.
53. **Boettke, P., and Cr. Coyne, (2005)**, Methodological individualism, spontaneous order and the research program of the Workshop in Political Theory and Policy Analysis. In: *Journal of Economic Behaviour & Organization*, vol. 55 (2005), pp. 145-158.
54. **Boettke, P., (2012)**, Living Economics. Yesterday, Today and Tomorrow. Oakland, California: The Independent Institute; Universidad Francisco Marroquin.
55. **Buchanan, J. (1966 [1979])**, Economics and its scientific neighbours. In: *What Should Economists Do?* Indianapolis: Liberty Fund.
56. **Buchanan, J. (1968 [1979])**, An economist's approach to „scientific politics“. In: *What Should Economists Do?* Indianapolis: Liberty Fund.
57. **Buchanan, J. (1979 [1999])**, Politics without Romance. In: *The Collected Works of James M. Buchanan*. Volume 1, *The Logical Foundations of Constitutional Liberty*. Indianapolis: Liberty Fund.

58. **Caldwell, B. (1997)**, Hayek and socialism. In: *Journal of Economic Literature*. Vol. 35, N. 4 (Dec. 1997), pp. 1856-1890.
59. **Cameron, R. and L. Neal (2002)**, *A Concise Economic History of the World. From Palaeolithic Times to the Present*. Oxford: Oxford University Press.
60. **Cantillon, R. (1755[2012])**, *An Essay on Economic Theory*. Translated by Chantal Saucier, edited by Mark Thornton. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute.
61. **Cipolla, Carlo M. (1992)**, *Between Two Cultures. An Introduction to Economic History*. W. W. Norton&Company, New York, London.
62. **Clark, Gr. (2007)**, *A Farewell to Alms. A Brief Economic History of the World*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
63. **Coase, R. (1974)**, The Lighthouse in Economics. In: *Journal of Law and Economics*, vol. 17, N. 2 (October 1974), pp. 357-376.
64. **Coase, R. (2012)**, Saving Economics from the Economists. In: *Harvard Business Review*, available from: <https://hbr.org/2012/12/saving-economics-from-the-economists/ar/1>.
65. **Comim, Fl. (2001 [2014])**, Jevons and Wicksteed. Crossing borders in the history of economics. In: *Economics and Interdisciplinary exchange*. Edited by Guido Erreygers. Routledge studies in the History of Economics. New York: Routledge, pp. 86-116.
66. **Condillac, Etienne Bonnot (1776[2008])**, *Commerce and Government Considered in their Mutual Relationship*. Indianapolis: Liberty Fund.
67. **Dentchev, N., Kris Vander Velpen and Edgar Izquierdo (2013)**, *How to Breed Gazelles. Creating Business for Growth*. Belgium: Wolters Kluwer.
68. **Ferguson, A. (1767 [2010])**, *An Essay on the History of Civil Society*. Published by Dodo Press.
69. **Findlay, R and K. O'Rourke (2007)**, *Power and Plenty. Trade, War and the World Economy in the Second Millenium*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
70. **Findlay, R., R. Henriksson, H. Lindgren and M. Lundahl eds. (2006)**, *Eli Heckscher, International Trade, and Economic History*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
71. **Fogel, R. (1965)**, The reunification of economic history with economic theory. In: *The American Economic Review*, vol. 55, N. 1-2 (March 1965), pp. 92-98.
72. **Fogel, Robert William (1993)**, Prize Lecture: „Economic Growth, Population Theory, and Physiology: The Bearing of Long-Term Processes on the Making of Economic Policy“. *Nobelprize.org*. Nobel Media AB 2014. Web. 3 Jun 2015. <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1993/fogel-lecture.html>
73. **Fourcade, M., E. Ollion and Yann Algan, (2015)**, The Superiority of Economists. In: *Journal of Economic Perspective.*, Vol. 29, Number 1, pp. 89-114.
74. **Gerschenkron, A., (1968)**, *Continuity in History and other Essays*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.

75. **Hayek, Fr., (1942)**, Scientism and the study of society, part I. In: *Economica*, new series, vol. 10, N. 37 (Feb. 1943), pp. 34-63.
76. **Hayek, Fr., (1943)**, Scientism and the study of society, part II. In: *Economica*, new series, vol. 9, N. 35 (August 1942), pp. 267-291
77. **Hayek, Fr., (1943 [1980])**, The facts of social sciences. In: *Individualism and Economic Order*. Chicago and London: University of Chicago Press.
78. **Hayek, Fr., (1944)**, Scientism and the study of society, part III. In: *Economica*, New series, vol. 11, N. 41 (Feb. 1944), pp. 27-39.
79. **Hayek, Fr., (1955)**, Degrees of explanation. In: *The British Journal for the Philosophy of Science*, vol. 6, N. 23 (November 1955), pp. 209-255.
80. **Hayek, Fr., (1991)**, The Economic Thinking. Essays on Political Economists and Economic History. Edited by W.W. Bradley III and Stephen Kresge. Indianapolis: Liberty Fund.
81. **Hayek, Fr., (1994)**, Hayek on Hayek. An Autobiographical Dialogue. Indianapolis: Liberty Fund.
82. **Hayek, Fr., (1996)**, Can we still avoid inflation. In: *The Austrian Theory of the Trade Cycle and Other Essays*, edited by Richard Ebeling. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute.
83. **Hazlitt, H. (1946[1979])**, *Economics in One Lesson*. New York: Three Rivers Press.
84. **Henriksson, G. R., (2006)**, The Making of the Economic Historian: Eli F. Heckscher, 1897-1904. In: Findlay, R., R. Henriksson, H. Lindgren and M. Lundahl eds. (2006), *Eli Heckscher, International Trade, and Economic History*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
85. **Hicks, J., (1969 [2001])**, *A Theory of Economic History*. Oxford University Press.
86. **Holcombe, R., (2014)**, *Advanced Introduction to the Austrian School of Economics*. Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing.
87. **Hughes, J., and L. Cain, (2007)**, *American Economic History*. Seventh Edition. Boston, San Francisco, New York: Pearson Education.
88. **Ingrao, B., (2001 [2014])**, Economic life in nineteenth-century novels. What economists might learn from literature. In: *Economics and Interdisciplinary exchange*. Edited by Guido Erreygers. Routledge studies in the History of Economics. New York: Routledge, pp. 7-40.
89. **Jevons, W. S., (1871 [1970])**, *The Theory of Political Economy*. Edited with an introduction by R. D. Collison Black. Penguin Books.
90. **Jevons, W. S., (1883)**, *Methods of Social Reform and other Papers*. London: Macmillan and Co.
91. **Kirzner, I. M., (1960 [2009])**, *The Economic Point of View. An Essay in the History of Economic Thought*. Indianapolis: Liberty Fund.
92. **Kirzner, I. M., (1973)**, *Competition and Entrepreneurship*. Chicago: University of Chicago Press.

93. **Knight, Fr., (1924[1999])**, The limitations of scientific method in economics. In: *Selected Essays by Frank H. Knight. „What is Truth“ in Economics?* Chicago: The University of Chicago Press.
94. **Landes, D., (1999)**, The Fable of the Dead Horse; or the Industrial Revolution Revisited. In: *The British Industrial Revolution. An Economic Perspective*. Edited by Joel Mokyr, Westview Press.
95. **List, Fr., (1841 [1856])**, National System of Political Economy. Philadelphia: J. B. Lippincott&Co.
96. **Lucas, R., (1988)**, On the mechanics of economic development. In: *Journal of Monetary Economics*, 22 (1988), pp. 3-42.
97. **Mäki, U., (2008)**, Economics Imperialism: Concept and Constraints. In: *Philosophy of the Social Sciences*, v. XX, number: X, pp. 1-30.
98. **Malthus, T. R., (1798 [2008])**, An Essay on the Principle of Population. Oxford World's Classics. Oxford: Oxford University Press.
99. **McCloskey, D., (2010)**, Bourgeois Dignity. Why Economics can't Explain the Modern World. Chicago and London: The University of Chicago Press.
100. **Menger, C., (1871 [2011])**, Principles of Economics. Eastbourne, East Sussex: Terra Libertas.
101. **Menger, C., (1883[2009])**, Investigations into the Method of Social Sciences with Special Reference to Economics. Auburn, Alabama: The Ludwig von Mises Institute.
102. **Mises, L., (1912)**, The Theory of Money and Credit. Published by Snowball Publishing.
103. **Mises, L., (1922 [2012])**, Socialism. An Economic and Sociological Analysis. Martino Publishing.
104. **Mises, L., (1933 [1960])**, Epistemological Problems of Economics. Princeton, New Jersey: D. van Nostrand Company, Inc.
105. **Mises, L., (2005)**, Liberalism. The Classical Tradition. Indianapolis: Liberty Fund.
106. **Mokyr, J., (2003)**, Preface. In: The Oxford Encyclopedia of Economic History. Editor in Chief Joel Mokyr, vol. 1. Oxford: Oxford University Press.
107. **North, D., and P. Thomas, (1973)**, The Rise of the Western World. A New Economic History. Cambridge, London and New York: Cambridge University Press.
108. **North, D., (1990)**, Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press.
109. **North, D., (1993)**, Autobiography. In: *Nobelprize.org*. Nobel Media AB 2014. Web. 3 Jun 2015. <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1993/north-bio.html>
110. **North, D., (2005)**, Understanding the Process of Economic Change. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

111. **Ostrom, E., (2012)**, The Future of the Commons: Beyond the Market Failure and Government Regulation. In: *The Future of Commons. Beyond Market Failure and Government Regulation*. London: Institute of Economic Affairs.
112. **Ostrom, V., and E. Ostrom, (1971)**, Public Choice: a Different Approach to Study of Public Administration. In: *Public Administration Review*, vol. 31, N. 2, (Mar – Apr. 1971), pp. 203-216.
113. **Pennington, M., (2012)**, Elinor Ostrom, Common-Pool Resources and the Classical Liberal Tradition. In: *The Future of Commons. Beyond Market Failure and Government Regulation*. London: Institute of Economic Affairs.
114. **Persson, K. G., (2010)**, An Economic History of Europe. Knowledge, Institutions and Growth, 600 to the Present. Cambridge: Cambridge University Press.
115. **Pfleiderer, P., (2014)**, Chameleons: The Misuse of Theoretical Models in Finance and Economics. Stanford University: Working Paper.
116. **Pomeranz, K., (2000)**, The Great Divergence. China, Europe and the Making of the Modern World Economy. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
117. **Robbins, L., (1932)**, An Essay on the Nature and Significance of Economic Science. London: Macmillan & Co., Limited.
118. **Robbins, L., (2000)**, A History of Economic Thought. The LSE Lectures. Edited by Steven G. Medema and Warren J. Samuels. Princeton and Oxford; Princeton University Press.
119. **Röpke, W., (1936)**, Crises and Cycles. London, Edinburgh, Glasgow: William Hodge&Company Limited.
120. **Roscher, W., (1845 [2008])**, Principles of Political Economy. Wilder Publications.
121. **Rosner, P., (2001 [2014])**, History and economic analysis in German nineteenth-century economics. In: *Economics and Interdisciplinary exchange*. Edited by Guido Erreygers. Routledge studies in the History of Economics. New York: Routledge, pp. 64-85.
122. **Rothbard, M., (1963 [2008])**, America's Great Depression. BNPublishing.
123. **Rothbard, M., (2001)**, Man, Economy and State. A Treatise on Economic Principles. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute.
124. **Say, J. B., (1803 [1971])**, A Treatise on Political Economy. New York: Augustus M. Kelley Publishers.
125. **Schumpeter, J. A., (1942 [2008])**, Capitalism, Socialism and Democracy. New York: Harper Perennial Modern Thought.
126. **Shenoy, S., (2010)**, Towards a Theoretical Framework for British and International Economic History: Early Modern England. A Case Study. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute.
127. **Stigler, G., (1984)**, Economics – the Imperial Science? In: *The Scandinavian Journal of Economics*, Vol. 86, No. 3 (Sep. 1984), pp. 301-313.
128. **Sumner, W., (1919)**, The Forgotten Man and Other Essays. New Heaven: Yale University Press.
129. **Szostak, R., (2006)**, Economic history as it is and should be: Toward an open, honest, methodologically flexible, theoretically diverse, interdisciplinary

-
- exploration of the causes and consequences of economic growth. In: *The Journal of Socio-Economics*, 35 (2006), pp. 727-750.
130. **Wallerstein, I., (1991)**, A Theory of Economic History in Place of Economic Theory? In: *Revue économique*, Vol. 42, No. 2, Économie et histoire: Nouvelles approches (Mar.,1991), pp. 173-180.
131. **Waterman, A., (2015)**, *Honorary Speech before the Annual General Meeting of ESHET*. ESHET Conference, Università Roma Tre, 14-16 May 2015.

ИКОНОМИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ – НЕИЗБЕЖЕН КОНТЕКСТ НА СТОПАНСКОИСТОРИЧЕСКИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Резюме:

При изследванията по стопанска история е необходима теоретична и методологическа основа, която се характеризира с внимателен баланс между специфично икономическите и специфично историческите методи на научно дирене. Понеже стопанската история е на първо място стопанска, то икономическият начин на мислене и съответно икономическата теория трябва да имат водещо място. Те трябва да служат за теоретична основа или като неизбежен контекст на всяко стопанскоисторическо изследване. Това е така, защото по принцип теорията е необходима за историята и като такава тя предшества историческото изследване. В студията е разработена индикаторна система, която позволява адекватен избор на теоретически концепции, подходящи за основа на стопанскоисторическите изследвания.

THE ECONOMIC THEORY AS A BASIS FOR ECONOMIC HISTORY RESEARCH

Abstract:

The theoretical and methodological basis of the economic history research is characterized by a careful balance between the peculiar methods of economics and the specificities of the historical methodology. Since economic history is primarily economic, the economic way of thinking and the economic theory should have a leading position. They should serve as a theoretical basis or as an unavoidable context of each economic history research. This is so because in general, the theory is necessary for the history, and as such it precedes historical research. In this study the author has developed a system of indicators that allows an adequate choice of theoretical concepts for economic history research.